

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİNİNDE GENEL MAAŞ SİSTEMİNE GEÇİŞ ÇALIŞMALARI

*Muzaffer DOĞAN**

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu uzun târihi boyunca merkez bürokrasinin üst ve alt katmanlarına farklı uygulamalarla gelir tahsisinde bulundu. Uzun süreç içerisinde hazîne gelirleri ve merkez teşkilâtının geçirmiş olduğu değişime bağlı olarak tahsisât şekillerinde de bir değişim yaşandı. Her birimin kendi geleneği içerisinde oluşan çalışma ve geçinme biçimleri uzun müddet yaşatıldı. Ancak 1838 yılında neredeyse bütün birimler birlikte ele alınarak hazîne kaynaklı genel maaş uygulamasına geçildi. Geleneği bir devlette bir yıl gibi kısa bir sürede bu kadar köklü bir değişime gidilmesi şaşırtıcı olacağından, bu çalışmada, genel maaş sistemine geçişte bir hazırlık süreci arandı. Süreç içerisinde devleti maaş uygulamasına geçişte zorlayan sebepler üzerinde durulmaya çalışıldı. Bunlarla birlikte maaş uygulamasına kaynak bulma çalışmaları ve eski sistemi dönüştürme gayretleri de ele alındı.

Anahtar Kelimeler

Maaş, tahsisat, hazîne, iltizam, mukataa, bürokrasi, vergi.

Osmanlı devlet memurlarının gelirler sistemindeki değişim ile devletin vergi toplama usûllerindeki değişim arasında genel anlamda bir paralellik dikkati çeker. İmparatorluğun uzun târihi boyunca iki sistem, süreç olarak birbirini tamamlamış görünmektedir. İltizam sisteminde askeri-idari nitelikli bürokratların pay sahibi olma oranlarında XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bir hızlanma görülür¹. Bir makam vergisi olarak *câize* uygulamasının başlangıç dönemi de XVI. yüzyıl sonlarıdır². Devlet, taşra bürokratlarına iltizâm sisteminden kaynaklanan zenginliklerin kapısını araladığının bilincinde olarak, bu gelirlerin karşılığı şeklinde, merkez yönetim unsurlarını finanse etmelerini sağlamış görünmektedir. Devamında, XVII. yüzyıl

* Doç, Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / mdogan@marmara.edu.tr

¹ Süreç 1660'larda tamamlanmıştır (Mehmet Genç, "İltizam", *DİA* XXII, 154-158).

² Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: *Câize*", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2002, VII, 43.

ortalarından itibaren bir başka gelişme, Bâbîali'nin oluşum devresine girmesidir³. Yani gelire ihtiyaç duyacak olan yeni bir memur sınıfı ortaya çıkmaktadır. Yeni memurların gelirlerinin hangi kaynaktan karşılanacağı sorusunun cevâbını belirleyen gelişme de yine vergi sisteminden gelecektir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren boş veya hâsılâtı olmayan tîmârlar mukataa hâline getirilerek iltizâma verilmeye başlanmıştır. Bunların yaygınlaşması 1695'den itibaren mâlikâne yöntemiyle vergi toplama şeklini de genişletmiştir⁴. Böylece bürokrasinin zaten azalmakta olan, tîmâr ve zeâmet türünden klasik gelirleri kullanma eğilimi daha da düşmüştür. Bunun yerine daha çeşitlenmiş, gelenekte de var olan *câize* ve muâmelât harcları türünden gelirlere yönelme olmuştur⁵. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru, mâlikâne ve *eshâm* uygulamalarının, hazîne için pahalı birer iç borçlanma aracı hâline gelmelerinden itibaren, yeni kaynaklara da şiddetle ihtiyaç duyan devlet, yavaş yavaş iltizâm idâresini merkez hazînenin uhdesine toplamaya başlamıştır. 1793'ten III. Selim dönemi sonuna kadar ilk denemesini İrâd-ı Cedit uygulamasıyla yapmıştır. 1827 târihinden itibaren ikinci ve daha geniş kapsamlı olan Mukataa Hazînesi uygulamasına geçmiştir⁶. Bu uygulamalarla birlikte, önce askeri zümrelere maaş verilmeye başlanmış; özellikle II. Mahmut döneminden itibaren merkez bürokrasi mensuplarına, merkez hazine kaynaklı maaş ödemesine kademeli olarak geçilmiştir. 1830'da bazı taşra idari birimlerine ait *imdâd-ı hazeriye* vergilerinin idâresi ve toplanması işinin Mansûre Hazînesi'ne devriyle beraber Bâbîali üst yöneticilerine ve kâtiplerin bir bölümüne, yine aynı nitelikte maaş tahsîs edilmiştir. Nihayet genel maaş uygulamasının hemen akabinde devlet, 1839 tarihinde mâlikâne

³ Carter V Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Bâbîali (1789-1922)*, çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul 1994, s. 48; Muzaffer Doğan, *Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 2-3.

⁴ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Yay., İstanbul 2006, I, 57-64. XVII. yüzyılda tîmâr ve zeâmet gelirlerinin durumu ve bunların mukataaya dönüştürülmesi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Dîvân*, İstanbul 1999, VII, s. 143-147.

⁵ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, çev. Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 85-86.

⁶ Mehmet Genç, "Mukataa Kavramı..", s. 57-64.

sistemini terk etmiş ve vergi toplayıcılığı işini tamamen hazînenin idâresine almıştır. Bu çalışmada esas olarak, III. Selim döneminden itibaren genel maaş sistemine geçiş süreci, yukarıda bahsedilen ilişki bağlamında ele alınmıştır. Reformlarla maaş arasındaki ilişki de örnekleriyle beraber değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Merkezî hazîneden aylık maaş tahsîsi, aşağı yukarı imparatorluk târihinin her döneminde görülen bir uygulamaydı. Askeri sınıf olarak yenice-riler için bu uygulama, kendine has törenleri de içerisinde barındıran *ulûfe* adıyla çok bilinen bir ödeme şekliydi. Özellikle merkezde görev yapan zümrelere nakdi maaş verilmesinin sebebi olarak, görevlilerin tahsîsât usûlü (tîmâr, zeâmet vb.) gelirlerini toplamada karşılaştıkları güçlüklerin bertaraf edilmesi isteği olduğu söylenebilir⁷. Ayrıca bürokrasiden ayrı olarak, çeşitli gümrük mukataalarından ve başka hazîne birimlerinden, uzun süre devlet hizmetinde bulunmuş fakat eşine ve çocuklarına geçinecek gelir bırakamamış devlet adamlarının ailelerine, çok fakir durumda olanlara vb. sebeplerle aylık maaş ödemeleri vardı⁸.

Kalemiye içerisinde ise farklı kaynaklardan geçinen guruplar vardı. Gelirlerini tîmâr, zeâmet gibi yıllık tahsîsât şeklinde alan kâtipler olduğu gibi, kalemlerde yapılan işlemlerden alınan harc paylarıyla geçinenler de

⁷ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s. 84.

⁸ “Berây-ı maâş-ı Fatıma Hatun ki be-her şehri in-kadar meblağ an-mâl-i gümrük-i İstanbul tayîn şude berât-dâde el-vâkı sene 220 fi şehri 14.5 guruş 20 para” (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), nr. 23170), XIX.yüzyıl başlarında bu tür maaş taleplerinin artışından şikâyete başlanılmıştı. “Birkaç sene mukaddem İstanbul emtia ve duhan gümrükleri mallarından maâşa mutasarrıf olanlar üç-beş nefer âdemden ibaret olup şehriyesi yüzelli nihâyet ikiyüz guruşa resîde olmaz iken beş-altı sene zarfında müstehak ve gayr-ı müstehak ricâl ve nisvândan katî çok âdeme müceddeden maâş tevcih olunarak ber-mantûk-ı der-kenâr İstanbul Gümrüğü’nden muayyen maâşın mâhiyesi üçbin dokuzyüz guruş Duhân Gümrüğü’nden tayîn olunan maâşların şehriyesi dahi beşyüz altmış guruş ki cümlesi dörtbin beşyüz guruşa karîb olup senevîsi yüzsekiz kiseye reside olmakdan nâşî beytûl-mâl-i müsîlimîne dâimî olarak hasâr-ı uzmâ müstelzim olduğu ...” (C. ML, nr. 23170). Maaş bağlanması için gereken rüüs emri Divân-ı hümâyûn kalemlerinden Rüüs Kalemi tarafından veriliyordu. (Recep Ahîshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâphık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV Yayınları, İstanbul 2001, s. 115). Devletin fakir ve muhtaçlar için yaptığı tahsîsât ve diğer yardım biçimlerinin, Tanzimat sonrası uygulamalarının geniş değerlendirmesi için bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

yaygındı⁹. Ayrıca hazîne kaynaklı aylık maaş alan *ulûfeli kâtip* adıyla anılan bir zümre de vardı. Tîmâr tasarruf eden kâtipler, kadro açısından tasnife tâbi tutulduklarında *gedikli* ve *gediksiz* olmak üzere iki guruba ayrılıyorlardı. *Gedikli* kâtiplerin ayrıcalığı, emekli olsalar bile tahsîslerinin tamamını ya da önemli bölümünü ellerinde tutabilmektir. *Gedik* onlar için, hayat boyu geçinme garantisi olduğundan, önemliydi. Bu sebepten yüksek rütbelere çıkabilmiş hâcagân mensupları bile şâkirdlik gediğine talip olabiliyorlardı. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru *gedik* sistemi, ayrıcalığını kaybetmiş gibi görünüyor. Önceleri talibi çok olan bu kadroya, *gedik* harcı yüksek geldiği için artık genç kâtipler tarafından rağbet gösterilmemeye ve dolayısıyla boş bekleyen *gedikler* zaman zaman kâtip olmayan görevlilere aktarılmaya başlandı¹⁰.

Gelir statüsü açısından kalemiye içerisindeki değişim, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren gerçekleşmiş olmalıdır. Bu târihlerden itibaren yeni kurulan kalemler –ki zaman içerisinde önem ve prestij bakımından divân ve mâliye kalemlerinin üzerine çıkmışlardı– zaman içerisinde personel adedi olarak büyük bir artış göstermelerine rağmen, tahsîsât olarak maaş, hatta önemli ölçüde tîmâr ve zeâmet gelirlerine sahip değillerdi. Mektubi Kalemî, Kâtip Efendi Kalemî, Âmedi Kalemî gibi başlıca Bâbîali kalemlerinin kâtipleri, senede bir defa verilen *mevkuf akçe* ve *atıyye* gelirleriyle geçinmek durumundaydı. Bu kalemlerde mevcut hâcagân ve kâtiplerin gelir durumlarında bir iyileştirme söz konusu olduğunda, zikredilen kaynaklar önde gelen müracaat yeri oluyordu¹¹.

⁹ Harc-ı aklâm gelirleri daha çok hukuka ve mâlî konulara dâir yazılan fermânlar karşılığı, fermân sahiplerinden alınan harcdan oluşuyordu. Hukuk ve idâreye dâir fermânlar Divân Kalemî'nden, mâlî konulara dâir fermânlar da defterdara bağlı olan Evamir-i Mâliye Kalemî tarafından yazılmaktaydı. Bu görev bölümünün dışına çıkmak yasaktı. Ancak harc gelirlerinin fazlaşması için farklı birimlerdeki kâtipler iş takibi yaparak kendi alanlarının dışına çıkıyordu. Bu yaygın görülen bir suistimaldi ve devlet önüne geçmek için sık sık emirler çıkartıyordu. (BOA, Cevdet Dahiliye (C.DAH), nr. 16254).

¹⁰ Ahîshalı, *Reisülküttâphk...*, s. 164-166. XVI. yüzyıl maliye kalemlerinde tîmâr sistemine dayalı gelire sahip olan kâtipler ve maaşla istihdâm edilen kâtipler hakkında değerlendirme için bkz. Linda T. Darling, "The Finance Scribes and Ottoman Politics", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, Edt. Caesar E. Farah, Missouri State Un. Yay., Missouri 1993, s. 90-91.

¹¹ II. Mahmut döneminin muhtemelen ilk dönemlerinde sadrazamın telhîsinde bu tür bir istekten söz edilmektedir: Âmedi ve mektûbî efendinin sahip oldukları gelirlerin,

Gelir bakımından klasik tahsîslerin yapılmamasına karşın bu kalemlerin tercihen daha ön planda olmaları bir tezat gibi görünebilir. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren zikredilen bürolar dîvân ve mâliye kalemlerinin önüne geçmişlerdi. Bunun bir sebebi, sonradan oluşan kalemlerde kâtip sayısı az olduğu için halifeliğin uzun yıllar beklemeden alınabilmesiydi. Esas sebep ise gelirler olmalıdır. Bu kalemlerdeki kâtiplerin aldıkları *mevkuf akçe*, *atıyye* ve *harc-ı aklâm* ve tîmâr gelirlerine göre daha tatminkardı. Miktar olarak olmasa bile tahsîlât bakımından kolaylığı ve rutinliği önemli bir avantajdı. Gelirlerin oranını değiştiren fakat düzenli olmayan bir yol da geçici olarak ilave görevlere gitmeleriydi. Mübâşirlik karşılığı alınan *hizmet-i mübâşiriye* zaman zaman tahsîs edilen yıllık gelirlerinden daha fazla olabiliyordu. Bâbüali kalemleri devletin en üst ricâli maiyetinde çalıştıkları için ilave görevler almak, dolayısıyla ek gelir sağlamak açısından diğerlerine oranla daha şanslıydılar¹².

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, devletin klasik gelir tahsîsleri yerine başka yöntemleri tercih ettiği anlaşılıyor. Bunda tîmâr ve zeâmet gelirlerinin değer olarak zaman içerisinde uğradığı kayıpların yanında, bu gelirlerin tahsîlinde yaşanan problemlerle kâtip ve diğer bürokratların zaman ve emek harcamasının önüne geçme düşüncesi de etkili olmalıdır¹³. Sadece merkezdeki kâtipler açısından değil genel olarak tîmâr sisteminde XVII. yüzyıl boyunca bir daralma görülür. Bu daralma aynı zamanda mukataa uygulamasının alanının da genişlemesine sebep olmuştur¹⁴. Dolayı-

yaptıkları işle mütenasip olmadığı ve geçim sıkıntısı çektiklerinden bahisle, *atıyyelerine* zam yapılması istenmişti. (BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr. 21268).

¹² Doğan, *Sadaret Kethüdalığı ...*, s. 56-59.

¹³ Mansûre Hazînesinde toplanmış perakende tîmârları iltizâma alarak geçinen mâliye kâtiplerinden birkaç örnek, bu tür gelirlerin toplanmasında yaşanabilecek güçlükler hakkında fikir verebilir. Mâliye kalemi kâtiplerinden Ömer Bahir efendinin 125 guruş bedel-i iltizâmla üzerinde bulunan hisselerinden birisi Bursa Yenişehir'de Şehabeddin Karyesi, 175 guruş bedelle Mihâlçık Kazası'na tâbi Gölgeli ve Demürciler ve Kethuda-oğlanı köyleri, 100 guruş bedelle Beypazarı Kazasına tâbi Sülüklü Köyü, 250 guruş bedelli Seferihisar Kazasına tâbi Bazırgan ve Arslanlu köyleri. Gerçi bu tîmâr tahsîsinden ziyade birleştirilen tîmârların iltizâmla verilmiş şekliydi. Ancak gelirlerin dağınlığını göstermesi bakımından burada kullanıldı. Oldukça dağınlık ve muhtemelen araçlarla toplanan tîmâr gelirlerine sahip bir kâtip her zaman hem-cinsleriyle aynı oranda gelire ulaşamayabiliyordu. Yukarıda verilen örnek ve diğer tîmâr iltizâmıyla geçinen mâliye kâtiplerinin listesi için bkz. (BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, (MAD), nr. 12903).

¹⁴ Mehmet Genç, "Mukataa Kavramı...", s. 57-64.

sıyla merkez bürolarındaki kâtip ve diğer memurların tahsîslerinde görülen değişimi bir ölçüde anlamlı kılan bir gelişmedir.

Gelir açısından özellikle *atıyye* ve *mevâkuf akçe*, bazı yönleriyle standart maaşa yakın bir uygulamadır. Bu özellikleri dolayısıyla zamanla Dîvân-ı Hümâyûn kalemleri kâtipleri için de bu gelir türleri tercih edilmeye başlandı. Bu kalemlerde XIX. yüzyıl başında *atıyye* tasarruf eden kâtip sayısı, diğer kaynaklardan geliri olanlardan fazlaydı¹⁵. *Atıyye* temel olarak, geliri az olan memurlara pâdişâhın devlet hazînesinden ihsân ettiği ek bir gelirdi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu uygulama, zamanla ihsân statüsünden çıkıp sürekli hak ediş hâline gelmişti. Geliri olmayan ya da düşük olan personel için bir geçim kaynağı olmuştu. Bâb-ı defterî Mektubî Kalemî halifelerinden Hafız Selman'ın *atıyye* ödemelerinden pay istemek için yazmış olduğu arzuhâlinde, *atıyye* alımı için uygulanacak muâmelât da sıralanıyor "... işbu sene-i mübâreke tevcihât-ı hümâyûnunda ihsân buyurulan atâyâ-yı hümâyûndan bu kullarına dahi dörtüyz guruş *atıyye* ihsân buyurulmuş olup lâkin yedimde sened olmamağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki ba'd ez-în meblağ-ı mezbûr beher sene i'tâ ve ihsân olunmak üzre başmuhasebeye kayd olunup yedime başkaca sûret ve rü'us-ı hümâyûn kalemine ilm ü haber i'tâ buyurulmak bâbında emr ü fermân ..."¹⁶. Her yıl ödenmesi isteği *atıyyenin* bir defa alındığında görev süresi boyunca devam ettiğini; Başmuhasebeye kayd olunup Ruus Kalemî'ne ilmühaberinin gönderilmesi ise ödemenin devlet tarafından resmileştirilmiş ve muâmelâtının belirlenmiş olduğunu gösteriyor. Sadâret kethüdâsının kalemî olan Kâtip Efendi Kalemî halifesi Ahmed Kuşuczâde ise eskiden beri almakta olduğu *atıyyenin* yetersiz olduğunu, bir miktar zam verilmesini ve bu hakkının ilgili kalemin defterlerinde kayıt altında tutulmasını istiyordu. O da bir artış olduğu takdirde, ilgili kaleme kaydının yapılarak bunun sürekli olmasını sağlamaya çalışıyordu¹⁷.

¹⁵ 1800 târihli bir *atıyye* listesinde sefere giden kâtiplerle beraber 175 Dîvân-ı hümâyûn Kalemî katibi mevcuttu. Amedi Kalemî kâtipleri de eklendiğinde 185 kişi oluyordu. 100'ü aşkın Mektubi ve Katib Efendi Kalemî katibi de ilave edilecek olursa diğerlerine oranları hayli yükseliyordu (BOA, C. DAH, nr. 8657) Tîmâr ve zeâmet tasarruf eden Dîvân-ı hümâyûn kalemleri kâtiplerinin sayısı 1797 düzenlemesiyle 110'a düşürülmüştü.

¹⁶ Hafız Selman'ın isteği kabul edilmişti (Z 1219/ Şubat 1805, BOA, C.DAH, nr. 14008.

¹⁷ BOA, HAT. nr. 4985.

Mevkuf akçe ise cizye toplama işini ya da iltizâmını alanların verdiği, cizye muâmelâtı harçlarının bir bölümü için kullanılan bir tâbirdir¹⁸. Mâliye kalemlerinde muâmelâtı hazırlandığı için mâliye kâtiplerinin bir bölümüne bu paradan yıllık hisse dağıtılırdı. Bâbîali'deki memurların büyük bölümüne de yine Şaban ayında, yılda bir defa olmak üzere aynı tahsîsât verilir. *Mevkuf akçe* tahsîsâtı *atıyye* oranla daha az memura, fakat yüksek meblağlar şeklinde yapılırdı. *Mevkuf* listesine daha çok, kalemlerde şef ve yardımcıları konumundaki memurlar alınır. Bâbîali'deki kâtipler dışındaki hademe, bazı saray görevlileri de *mevkuf* listelerinde yer alırdı. Aslında Dîvân-ı Hümâyûn kalemleri dışındaki bütün kalemlerin kâtiplerine *atıyye* yanında *mevkuf akçe* de tahsîs edilirdi¹⁹.

Cizye câizesi ve mevkuf akçeleri önce Hazîne-i Âmire'de toplanırdı. Defterdar efendinin Başmuhasibe Kalemi'ne hazırlattığı müfredât defteri, tevcihât günü hâcegân, kâtipler ve diğer hak edenlere verilmek üzere veznedârbaşı tarafından Bâbîali'ye ulaştırılırdı. Sadrazam, defteri telhîsle beraber pâdişâha arzeder, pâdişâh onay verdiği dâir hattını yazdıktan sonra, Hazîne-i Âmire'den nakit olarak hak sahiplerine ödeme yapılırdı²⁰.

¹⁸ Cizye işlemleriyle ilgili çok yönlü para alımı söz konusuydu. Cizye câizesini sadrazam dahil Bâbîali ricâli ve defterdar efendi alırdı. Cizye buyurulduları hisseleri Bâbîali ve Maliye teşkilâtındaki hâcegân ve üst düzey kalem şeflerine dağıtılırdı. Cizye *mevkuf* akçesini ise Bâbîali ve Maliye kâtipleri ile hizmetli gurubu tasarruf ederdi. 1780 yılı listesi için bkz. BOA. C. ML, nr. 29435.

¹⁹ XIX. yüzyıl başlarındaki bir listede cizye buyurulduları karşılığı hisse alan kalem ricâli ve rakamlar şunlardı:

Tezkire-i evvel efendi: 11000 guruş; Tezkire-i sâni efendi: 10.000 guruş; Mektûbî-i sadr-ı âli efendi: 7500 guruş; Amedi-i divân-ı hümâyûn efendi: 4000 guruş; Kethudâ bey kâtibi efendi: 4000 guruş; Teşrifâtî efendi: 3500 guruş; Mâliye tezkirecisi efendi: 1500 guruş; Mektûbî-i defterî efendi: 3500 guruş; Kisedâr-ı defterî efendi: 3000 guruş; Kisedâr-ı reisülküttâb efendi: 2500 guruş; Vekayi-nüvis efendi: 1500 guruş; Beylikci kisedarı efendi: 1000 guruş; Teşrifâtî kisedârı efendi: 500 guruş (BOA, C.DAH, nr. 10522). Rakamlara dönem itibarıyla ilaveler yapılmıştır. Farklı listelerde farklı rakamlar görülebilir ancak hak edenler listesinde fazla değişiklik olmaz. Meselâ yukarıdaki listeden 15 yıl önceki başka bir listede tezkire-i evvelin aldığı rakam 10.000 tezkire-i sâninin aldığı rakam ise 9500 guruştur (BOA, MAD, nr. 3915, s. 22).

²⁰ “... cânib-i mîrîden idare olunan cizyelerden ikiyüz kırkdokuz senesine mahsûben iltizâm ve emânet vechile virilmesi icâb iden onyedî kalem cizyelerin bedel-i iltizâm-larını ve der-uhde olunacak kullarının esâmisini mübeyyin müfredât üzre bir kıta defterini defterdâr efendi kulları Babîali'lerine isrâ ve mücebince ilzâm u ihâlesi husûsunu istizân u inbâ itmekle...” (BOA, HAT, nr. 26361). Görüldüğü gibi cizye gelirle-

Hazîneden çıkan *mevkuf* miktarı sergi defterlerine masraf kaydedilirdi. Daha sonra başmuhasebe defterlerine kayd edilip tezkeresi verilirdi²¹.

Bu uygulama daha sonra zikredeceğimiz bazı değişik örneklerle birlikte hazîne kaynaklı standart maaş uygulamasına geçişe, hem kaynak olarak, hem uygulama olarak hazırlık mâhiyeti arz etmektedir. Ne var ki standart gelir olma açısından bazı mahzurları da barındırıyordu. *Mevkuf*, *atıyye* ve *avâid* gibi gelirler bazı memurlar için tatminkâr; hatta ayrıcalıklı miktarlar olsa da bazıları için tüm ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olabiliyordu. Bu da zaman içerisinde bazı kâtiplerin mağdûriyetine yol açıyordu. Meselâ Sadâret Mektubi Kalemi şefi olan mektubcu efendi, maden mukataasından gelir alıyordu. Bir de yıllık dağıtılan *mevkuf akçe* parasından hissesi vardı. Fakat pâdişâh tarafından tahsîs edilmiş olan *atıyye* ödemelerinde hissesi yoktu. Maden Mukataası hissesindeki gelirlerinde düşüş olduğunda, *atıyye* alamadığından, akranlarına oranla mağdûr durumda kalabiliyordu²².

Bu tür gelirlerin tahsîsinde de standardın yakalanması mümkün olmadı. Her ne kadar rutin yıllık ödeme gibi görünseler de gelirin tahsîsi veya zamlanması, şahısların teklîfine bağlı olduğu için, bazı memurlar ön planda tutulup bir bölümü ihmal edilebiliyordu. Bazen pâdişâh istediği tenzîlâtı ya da zammı yapabiliyordu. Yani her şeye rağmen “ihsân” niteliğinden sıyrılamayan bir yönü vardı. *Atıyye* ve *mevkuf* ödemelerine dâir meselelerin izâh edildiği bir telhîse, II. Mahmud’un “Has ahur raht kâtibinin atıyyeye ihtiyâcı olmayup, hâlâ şahincibaşı gâyet mağdûr olmağın merkumun atıyyesi mûmâ-ileyhe verile, ve bazıları taraf takrîb bularak atıyyesini

rinin iltizâmı ve diğer muâmelâtı mâliye ve Bâbali tarafından yürütülüyordu. Bu meşruiyet sebebiyle cizye iltizâmlarının verilisinde belli hisselerini alıyorlardı. Cizye buyuruldularından alınan hissenin direk devlet ricâline verilmeyip hazîneye yatırıldığına, ilgililere hazîne tarafından ödendiğine dâir bir muamele örneği: “.... in kadar meblağ an-hazîne-i âmire ber-vech-i nakd i'tâ şude fermude sûret-i tezkire-i hazine nüvişte ber-mûceb-i defter-i müfredât bâ-hatt-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûn ve telhis ve fermân-ı âlî ...” (BOA, MAD, nr. 3915, s. 22).

²¹ BOA, C. ML, nr. 22669.

²² BOA, HAT, nr. 21268. Zaman zaman bu tür ödemeler de kaynak sıkıntıları dolayısıyla iki taksitte verilebilmekteydi. Şevval 1204/Haziran 1790 yılı için hazırlanan *mevkuf* defterinin üzerindeki sadrazam buyuruldusu bir örneği göstermektedir. “İzzetlü defterdar efendi, işbu defter mucebince mebalîğ-i merkumenin nısfını ashâbına şimdi i'tâ ve tevzî birle mâadâ nısf-ı âharını badehu ceste ceste edâ eylesesiz deyu buyuruldu” (BOA, C.DAH, nr. 5089).

ziyâdeleyüp kimsesi olmayanların yirmişer guruş ile kalmış, bazılarında biraz tenzîl olunup, itidâle rabtla münâsib olanlara zamm olursa olmaz mı?” cevabı aslında bu tür ödemelerin bahsettiğimiz yönlerini özetler niteliktedir²³.

Bir diğer değişken, devletin bu tür ödemeleri gerçekleştirmekte bazen sıkıntılar yaşamasıydı. *Mevkuf akçe* alınacak vergi kaynakları her ne kadar sâbit olsa da *atyye* için farklı kaynaklar bulmak gerekiyordu. *Atyye* listesindeki isimler sürekli kabardığından ve eski oranlara zam yapıldığından, hazîneden ayrılan miktar her zaman yeterli olmuyordu. Farklı kaynaklardan beslenmesi gerektiğinde kaynak sıkıntısı yaşanabiliyordu. Kaynak bulunsa bile devlet aşırı derecede finans sıkıntısına düştüğü zamanlarda, bu ödemenin kaynaklarını farklı alanlara harcayabiliyordu. Böyle durumlarda, bulabildiği başka kaynaklardan taksit taksit ödeme yapıyordu. Yani bir şekilde, yılda bir defa ödenen gelir olmaktan çıkıp parçalanmaya başlamıştı²⁴.

Bundan başka aynı statüleri taşıyan memurlar arasında çok farklı gelir kaynağı tahsisleri yaşanabiliyordu. Memur sayısının fazlalığı, makamlar için atama yapılırken bazılarının görevsiz kalmalarına yol açıyordu. Bu durumdaki memurlar yeni bir görev verilene kadar gelirlerinde önemli düşüşler yaşıyordu. Daha önceden hak ettiği görev gelirlerini bekleme sürecinde alamıyordu. Bu defa geçimlerini sağlayacak oranda daha az miktarlar, farklı yerlerden kendilerine tahsis ediliyordu. Bu durum, hâcegân zümresi gibi nisbeten kalemiyenin üst tabakasını oluşturan görevliler için de geçerli olan bir uygulamaydı. Meselâ bir tanesi, tevcihât zamanında mansıp alamayan ve bekleme devresine giren hâcegân üyelerine, geçimlerini sağlamak

²³ BOA, HAT, nr. 32697.

²⁴ Yıllık olarak verilmesi ve nadiren de olsa kaynak sıkıntısına düştüğü zamanlarda meblağların aşağıya çekilmesi maaş uygulamasına uymayan yönleridir. Meselâ 1799 yılında Mısır meselesi dolayısıyla orduda bulunan kâtipler ve diğer hizmetlilere ödenecek *mevkuf* için merkezdekilerin paylarından indirim yapılması kararlaştırılmıştı. “... işbu binikiyüz ondört senesine mahsuben işbu defter mantukunca Dersaadet’de verilecek mebalîğ aşağı varılarak ordu-yı hümâyûnda mevcûd olan ketebe-i aklâm ve ocaklu ve sâ’ir hademe-i Devlet-i aliyye’ye itâsı tertîb buyurulan altmışaltı bin dörtyüz elli guruş ordu-yı hümâyûn hazînesinden verilmek üzere ...” (BOA, C.DAH, nr. 8704).

üzere tevliyetler vermektir. Ancak her tevliyetin geliri farklı olduğu için, yine de bir standart yakalanamıyordu²⁵.

Genel maaş uygulamalarına geçilmeden önce karşılaşılan bir diğer problem de klasik tahsîsâtın nitelikleri ile ilgiliydi. III. Selim döneminde, - muhtemelen son dönemlerinde- yazılmış bir telhîste, tîmâr ve zeâmet türünden tahsîsâtla geçinen kâtiplerin durumları detaylı şekilde izâh edilmektedir. Kâtipler gelir statüleri açısından *gedikli*, şâkird ve mülâzım olarak ayrılmaktadır. Bunların zeâmet ve tîmâr kurallarına tâbi oldukları belirtilerek, tahsîslerin özelliklerinden kaynaklanan aksaklıklar sıralanmaktadır. Buna göre; tîmâr veya zeâmet tasarruf eden kâtipler öldüğünde tahsîsleri çocuklarına intikal ettiğinden, bunların sayısı fazla olduğunda tahsîsât da bölünmektedir. Ayrıca çocuklar kâtiplik mesleğine girmediği zaman, tîmâr kadrosu ait olduğu sancağa taşınmaktadır. Dolayısıyla kaleme tahsîs edilen tîmâr kadroları gittikçe azalmaktadır. Telhîsin bildirdiğine göre daha önce 200'ü aşkın tîmâr ve zeâmet kadrosu, -muhtemelen 1797 düzenlemesi ile- 110 nefere indirilmiş, geri kalanların tîmâr ve zeâmetleri bağlı oldukları sancaklarına gönderilmiştir. Böylece bu kadroları tasarruf etmeyi bekleyen kâtipler, gelir bakımından sıkıntıya düşmüştür²⁶.

Hâcegâna verilen zeâmetler de aynı âkıbete uğramakta gecikmedi. Onların da bayrağı altına gitmesi, evladı yoksa sancak mülazımlarına verilmesi aynı kanûnnâmeyle kararlaştırıldı. Kâtiplerin ve hâcegânın elinde kalan tîmârlar ise gelir bakımından yetersiz olduğundan Dîvân-ı Hümayûn kâtiplerinin geçim sıkıntıları arttı. Kâtipler masrafları karşılamayacakları için, sefere gitmekten imtinâ eder hâle gelmişlerdi. Merkezdeki kâtiplerin ise iş görmekte şevk ve istekleri kalmamıştı. Çözüm olarak; kalemdeki 70 *gedik* tîmârın yanında, 40 adet olan *şerhli* tîmâr sayısının 20 artırılarak 60'a çıkartılması uygun görüldü. Ayrıca *bilâ-veled* boşalacak tîmârların sancaklara verilmeyerek, kalemde tutulması ve ihtiyaç duyuldukça kâtiplere tahsîs edilmesi kararlaştırıldı²⁷.

²⁵ III. Selim döneminde bir tevcihât sonrası boşta kalan hâcegân için yapılan başvuru telhîsi uygulamanın çok eski olmadığına vurgu yapar: "... manâsıba ve atâyaya kaydolunamayan bazı müstahakkın hâcegân ve ağalara tevliyetler itası bir müddetden beru mutâd olmağla..." (BOA, HAT, nr. 13227).

²⁶ BOA, HAT, nr. 4470

²⁷ BOA, HAT, nr. 4470.

Gelirlerle ilgili yaşanan sıkıntılar, bir dizi olumsuz davranışları da beraberinde getirebiliyordu. Kâtiplerin bir bölümü, yukarıda zikredilen tahsisleri aldığı halde gelirleri yetersiz olduğu- ya da yetersiz buldukları- için kalemlerine devam etmiyorlardı. Ancak kayırma veya kontrolsüzlük sebebi ile tahsisleri kullanıyorlardı. Sayının fazla olmasına rağmen ya kalifiye olmayan kâtiplerden ya da devamsızlıktan dolayı işlerin halli için yeni kâtiplere ihtiyaç duyuluyordu. Yeni kâtip istihdâmı gerçekleştiğinde kalem kadroları da şişiyordu²⁸. Bütün olumsuzluklar bir araya toplandığında artık gelirler konusunda yeni yöntemlere geçme zorunluluğu kendisini hissettiriyordu. Yeni sisteme geçmeyi sağlayacak olan diğer gelişmeler de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı.

Reformlar ve Hazırlık Dönemi

III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde artık yaygınlaşmış bir eğilime Behic Efendi de dikkat çekmektedir. Merkezdeki kalemlerde kabiliyetsiz ve ehliyetsiz kâtiplerin ve hâcegânın taşra işlerine meylettiklerini, bir şekilde ele geçirdikleri fermânlara mübâşirlik yaptıklarını, bütün bunlara biraz daha fazla para kazanmak için tenezzül ettiklerini söylerken, memurları suçlayıcı imâlarda bulunur. Oysa II. Mahmut dönemine ait bir defterdar raporuna göre; kalemlerde kâtip fazlalığından kaynaklanan terfi problemleri yaşanmaktadır. Uzun süre beklemek zorunda kalan kâtipler, gelir sıkıntısı çektikleri için taşrada divân kâtipliği vs. işlere yönelmektedir. Böylece yetenekli ve vasıflı şâkirdler uzun süre kariyer yapmayı göze alamadıkları için kalemlerden ayrılmakta, sonuç olarak kaliteli eleman sayısı giderek azalmaktadır²⁹. Behic Efendi, kâtipler ve hâcegânın maddi durumlarının iyileştirilmesi hakkında eski usûllerin tam uygulanması, eğer bu yetersiz olursa yeni bir düzene gidilmesi kanaatine sahiptir³⁰.

²⁸ II. Mahmut *atıyye* ve *mevkuf* ödemeleri sıkıntıya girdiğinde şikâyetini şöyle dile getiriyordu: “Manzûrum olmuşdur, Mektubcu ve Divan ve Rüus ve sair aklamın ketebesini hayli olmağla bunların cümlesi müdavim ise odalar almaz, değil ise bir canibden kalem çırağ olmak istiyorlar. İşbu mevcûd niçün istihdâm olunmaz” (BOA, HAT. nr. 32697).

²⁹ Mehmed Emin Behic Efendi, *Sevanihü'l-levâiyh*, haz. Ali Osman Çınar, M.Ü. Türkiye Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 28. Defterdar efendinin raporu için bkz. BOA, HAT, nr. 23984.

³⁰ Behic Efendi, *Sevanih...*, s. 27. Behic Efendi kalemler hakkında yapılacak düzenleme; kâtiplerin özellik ve niteliklerine göre sınıflandırılmalarını ve buna göre ayrı

III. Selim döneminden itibaren yenilikler açısından devletin bütün kurumlarının ele alınması, maaş konusundaki sıkıntılara çözüm getirebilecek fırsatları ortaya çıkarmaya başladı. Devlet gelirlerinin direkt olarak merkez hazîneye toplanması çalışmaları, bunların en önde geleni olmuştur. Aslında vergi gelirleri konusunda değişimin belirtileri *eshâm* uygulamasıyla başlamıştı. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren yeni mukataaların hemen hepsi mâlikâne olarak verildiği için kayıtlar yapılırken bağlanmış olan yıllık vergi miktarları da değişmemek üzere dondurulmuş oluyordu. Mukataaların gelirlerinde zamanla meydana gelen artışlar, hazîneye yatırdıkları muaccelenin fâizi olarak doğrudan mâlikânecilere intikal ettiği için devlet bütçesine yansımıyordu. Bu da gelirlerin 1/3 ‘ünün bütçede görünmeden doğrudan mâlikâneciye gittiğini gösteriyordu³¹. Mâlikâneciye kalan fazla miktar, devletin iç borçlanma aracı olarak kullandığı iltizâm sistemine ödediği fâiz oluyordu ve bu aynı yüzyıl içerisinde %30-%40 dolaylarında yüksek bir fâizi ifâde ediyordu. Devlet hem bu kayıpların telâfisi için, hem de 1768-1774 savaşı sonrası para ihtiyacı için *eshâm* sistemine başvurmuştu. Ancak burada da *eshâm* sahiplerine ödenen yüksek fâiz söz konusuydu³². Dolayısıyla devlet her iki şekilde de yüksek fâizli borçlanmalara gitmiş oluyordu. Önlem olarak 1793’te İrâd-ı Cedit Hazînesi’nin, 1827’de de Mukataat Hazînesi’nin -daha sonra Mansûre Hazînesi- kurulduğunu görüyoruz. Her iki sistemin temel amacı mâlikâneciye ödenen fâizi azaltarak

bölümlerde yetiştirilmelerini tavsiye ediyor. Gelirleri konusunda ise eski durumları müsait ise aynen devam edilmesini ancak yeni şartlara uymuyorsa, durumlarının yeni bir nizâma sokulmasını ifâde ediyor. Behic Efendi’nin açık bir aylık maaş ödenmesi teklîfi yoktur. Sadece memurların yeni düzene sokulduktan sonra geçim sıkıntısından uzak tutulmaları gereğine temas eder. Yaşadığı dönemde mevcut kâtiplerin tîmâr, zeâmet, *mevkuf akçe* ve *atıyye* gelirlerinden memnun olmamalarını anlayamadığını belirtir (*A.g.e*, s. 34).

³¹ Genç, “Mukataa Kavramı ...” s. 63-64. Sadece fâiz fazlası kayıplar söz konusu değildi. Sistemdeki araçların oluşturduğu masraflar da eklendiğinde hazînenin kaybı büyüyordu. Müzayedeyi kazanan pek çok mâlikâneci vergi toplama sürecine katılmıyordu. Onların ardında muaccele bedeli ödemeleri için borç veren sarraflar bulunuyordu. Böylece vergi toplama sürecinde sağlanan net gelirler devletin yanı sıra, mâlikâneci, sarraf ve vergiyi kaynağından toplayan yerel güçler arasında paylaşılmaktaydı. Bir hesaba göre brüt vergi gelirlerinin ¼ masraflar çıktıktan sonra 1/3 ü merkezî hazîneye girmekteydi (Şevket Pamuk, “Osmanlı Devleti’nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul 2006, I, 34).

³² Genç, “Mukataa Kavramı ...” s. 63-64.

mukataa sektörü üzerinde devlet kontrolünü sağlamaktı. Mukataa sektöründeki vergi potansiyelini mümkün olduğunca maliyenin kontrolü altına almaktı³³. Bu kontrol aynı zamanda gelirlerden maaş ödemeleri için pay ayırma kabiliyetini de kazandıracaktı.

Nizâm-ı Cedit için ıslahat layihası yazan devlet ricâlinden Defterdâr Mehmed Şerif Efendi, ilk defa, mukataa gelirlerinin merkez hazîne tarafından idâre edilmesini, arada kaybolan gelirlerin devletin kendisine kalması görüşünü savundu³⁴. Bu cesur ve alışılmadık teklif uygun görülmesi olmalı ki III. Selim ve devlet ricâli tarafından kısmen de olsa uygulamaya konuldu. Nitekim bu fikrin uzantısı olarak Nizâm-ı Cedit masraflarını karşılamak üzere oluşturulan İrâd-ı Cedit Hazînesi gelirlerinin önemli bölümü, taşradaki *mahlul mukataa*ların ve *mahlul eshâm*ın merkez hazîne tarafından idâreye alınmasıyla sağlanmıştı³⁵.

³³ Genç, "Mukataa Kavramı...", s. 64. Mâlikâne sistemi ve *eshâm* uygulamasına dâir sorunlar için ayrıca bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a Mâlî Tarih)*, Alan Yayınevi, İstanbul 1986, s. 128-134.

³⁴ Mehmed Şerif Efendi, "Lâyiha", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Dersaadet 1332, VII/37, s. 74-88. Ergin Çağman, "III. Selim'e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası" *Divân*, İstanbul 1999, VII, s. 217-233. Mehmed Şerif Efendi'nin görüşlerine yakın fikirler daha önce Süleyman Penah Efendi tarafından ve aynı dönemde bir başka layiha yazarı Tatarcık Abdullah Efendi tarafından da zikredilmiştir. Bu üç görüşün değerlendirmesi için bkz. (Cezar, *Osmanlı Maliyesinde ...*, s. 142-148). Ancak mâlikânelerin hazînece zabtına direk vurgu yapan Mehmed Şerif Efendi görünmektedir. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 393.

³⁵ İrâd-ı Cedit için yapılan uygulamada bile gelir kaçaklarının önüne geçilmekte zorlanıldığına dâir örnekler vardır. III. Selim'in hatt-ı hümayûnu: "Benim vezirim! İrâd-ı cedid kanûnuna İbrahim Efendi hiç dikkat eylemezmiş, mukataât iltizâmından halk çok akçeler kazandığını tahkik eyledim. Zabıt fermânları bir iki sene evvel çıkarup sarrâflar elinde dolaşup her fermâna yapuşan birer mikdâr akçe kaparak irâd-ı cedidin senevi bin kisesi telef oluyor. Bu lâyıık-ı insâf mıdır. Biz ise devlete irâd deyu ibadullahın me'kulâtına bid'at ihdâsı ve fukarâyâ zulmü irtikâb ediyoruz. Devletin irâdını halk ekl ediyor. Şu irâd-ı cedidin fimâ-bad bir akçesini bir kimesneye kaydırmasun, vakitsiz fermân virmesün, vakti geldikde kanûnu üzre her kangı mültezime vireceğin ve kaç guruşa ilzâm olunacak ise bana arz olunsun bileyim. Velhasıl bir iltizâmdan ne bir akçe kendüsü alsun ve ne bir kimesneye aldırısun, hâtırı mer'i âdemdir dimesün. Ben irâd-ı cedide yüz kise maaş tahsis eyledim. Ancak muhâfaza olunsun için yohsa böyle yağma oldukdan-sonra nitmeli. Muhkem tenbîh idesin sonra infîâl iderim. HAT, nr. 7532.

İrâd-ı Cedit için kaynak olarak, mukataa mahlûllerinin bir bölümünün satılmayıp, Darphane tarafından iltizâm şeklinde idâre olunması kararlaştırılmıştı. Başka bir görüş olarak, devletin sahip olduğu *mahlûl mukataatın* tamamının, aynı şekilde merkez hazîne tarafından ele alınıp idâre edilmesi durumunda, devlete daha fazla miktarda gelir sağlamanın mümkün olabileceği düşünöldü. Ancak diğere taraftan vüzerâ ve mirimirâna tahsîs edilen gelirlerin önemli miktarının mukataalardan elde edilen fâizden sağlandığı dikkate alınarak bundan vazgeçildi. Bunun yerine hazîne tarafından toplanacak olan fâiz gelirlerine sınırlama getirilerek hem İrâd-ı Cedit için gelir sağlanmış, hem de devlet ricâli için parçalı da olsa kaynak bırakılmış oldu. Karara göre sadece on keseden fazla fâiz geliri olan mukataaların mahlûlleri hazîne tarafından idâre edilecekti³⁶. Burada taşra idârecilerine hazîne kaynaklı maaş düzenlemesi yapılamadığı için kısmi uygulamayla yetinilmek durumunda kalındığı anlaşılıyor.

Bu târihlerden itibaren yeni oluşturulan kurum ve memuriyetlerin, farklı tahsîsât yerine hazîne tarafından ödenen aylık maaş sistemine tâbi tutulduklarını görüyoruz. Şüphesiz III. Selim döneminde, yeni askeri sınıfın her türlü masrafını karşılamak üzere kurulan İrâd-ı Cedit Hazînesinin ödemeleri, daha sonraki dönemlere örnek olmuştur³⁷. Yeni oluşturulan kurumların veya memuriyetlerin başarısının önemli oranda, çalışanların iyi ve güvenli imkânlarla kavuşturulmasıyla da bağlantılı olduğunu bir şekilde düşündüler ve yeniliklerde bu yöne de dikkat ettiler. Askerin yevmiye maddesine dâir, ıslahat layihalarında yapılan tesbit ve teklîfler, uygulamalarda şüphesiz etkili olmuştur³⁸.

İrâd-ı Cedit uygulamasının, taşra idârecileri üzerindeki etkisinin ilk sonucuna II. Mahmut döneminde rastlamaktayız. Temmuz 1819 târihli bir uygulama taşra bürokratları ile ilgili de olsa devletin yeni eğilimini göstermek açısından örnek olarak alınabilir. Eskiden beri, emekli olmuş veya açığa alınmış vezirlere *arpalık* olarak bazı mukataalardan küçük çaplı ay-

³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, VI, 57-58

³⁷ İrâd-ı Cedit Hazînesi çalışanlarına nakdi maaş uygulaması yapılmıştı. Aynı zamanda Nizâm-ı Cedit askerlerinin toplam maaş miktarlarının listesi için bkz. Cezar, *Osmanlı Maliyesi...*, s. 192.

³⁸ Ahmet Öğreten, *Nizam-ı Cedid'e Dair Islahat Layihaları*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 53-71.

lıklar verilirdi. Bu târihte bir *iane akçesi sandığı* oluşturularak bir kısım gelirlerin Mukataat Hazînesi'nde toplanması ve bu kaynaktan ihtiyaç sahibi olan vüzerâyâ aylık ödeme uygulamasına geçildi. Kaynak olarak mukataa gelirleri tahsîsi yapılmak yerine, durumu müsait Anadolu ve Rumeli tarafı valilerinden muayyen miktarlar ay hesabı ile Mukataat Hazînesi'nce tahsîl edilecek, ihtiyaç sahiplerine buradan aylık olarak ödeme yapılacaktı³⁹. Maaş bağlananlar içerisinde dikkati çeken gurup emekli olan vezirlerden çok muhâfız ünvânı taşıyan paşalardı. Bunların hem merkeze bağlanan gelirler dolayısıyla kazançlarında azalma olmuş hem de görev yerleri değiştiği için masrafları çoğalmıştı. Devlet ihtiyaç sahibi muhâfız paşalara durumlarına göre farklı maaşlar tahsîs ederek onların mağdûriyetlerini telâfi yoluna gitmişti⁴⁰.

Aslında bu uygulama vergi kaynaklarının merkezî hazînelere aktarılmasıyla maaşa geçiş arasındaki nedensellik ilişkisine de güzel bir örnek teşkil ediyor. Yukarıda zikredilen uygulamada, devletin vezirlere bir nevi gelir kaynağı olarak tahsîs ettiği vergi toplama işi, devlet tarafından yerine getirilmeye başlamasından itibaren azalan vüzerâ gelirleri, maaş yoluyla telâfi edilmeye çalışılıyordu. Aynı zamanda azalan gelirler karşısında vüzerâ, merkez bürokratların tahsîs edilmiş gelirleri olan *câize*, *avâid*, *hediye* vb. giderleri ödeme kabiliyetini de kaybetmeye başlıyordu. Dolayısıyla devlet, merkezdeki bürokratlarının gelir sistemini de değiştirme zorunluluğunu yavaş yavaş hissediyordu. Bu bağlamda iltizâm ve mâlikâne uygulamalarında görülen değişimin târihiyle, maaş sisteminde görülen değişimin târihi arasında bir paralellik kurmak daha kolay hâle geliyor.

Merkez teşkilâtı açısından da bu tarihlerden itibaren görülen önemli değişikliklerden birisi, yeni oluşturulan birim veya memuriyetlere gelir olarak aylık maaş sisteminin uygulanmasıydı. Meselâ Dîvân-ı Hümâyûn dâireleri içerisinde 1821'de kurulan Tercüme Odası için eski tahsîsler ye-

³⁹ BOA, HAT, nr. 34944-A.

⁴⁰ İlk uygulamada 20 kişiye maaş bağlanmıştı. Bunlardan 10 tanesi muhâfızlık görevi alan mirimiran, 1 tanesi aktif vali, 9'u da beklemeye alınan vüzerâydı. Özellikle muhâfız paşaların maaşları arpalık özelliğinden bir hayli yüksek miktarları buluyordu (BOA, MAD, nr. 8153, s. 8). Daha sonraki târihlerde sayıda değişiklik görülmektedir. 16 kişilik bir başka maaş listesindeki isimlerin içerisinde 10 muhâfız, 1 başbuğ, 1 aktif vali 4 ikamete memur vezir bulunmaktadır (BOA, HAT, nr. 34944-A). Muhâfızlıklar sâbit kalmakla birlikte diğer sayılar değişkenlik gösterir.

rine maaş tayin etme şekli benimsenmişti⁴¹. Ağustos 1834 târihli bir maaş listesine göre odada baş tercüman Halil Esrâr Efendi dâhil 8 kâtip bulunuyordu. Yeni kurum olması ve önemine binâen buradaki kâtiplerin maaş miktarları, diğer Bâbâli ve Mâliye dâireleri kâtiplerinin gelirlerine oranla daha iyi seviyedeydi⁴².

Bir diğer örnek, 1826 târihinde menzil sistemindeki bir düzenlemeyle alakalı olarak yapılan uygulamadır. Menzil nizâmıyla ücret usûlüne geçildikten sonra, Kâtib Efendi Kalemî'nden (Sadâret kethüdasının kalemi) üç kâtip menzil işleriyle uğraşmak üzere tahsîs edilmişti. Bu kâtipler, devlet işleri için taşraya memur edilen hademe ve sâir ulaklara verilmesi lazım gelen menzil emirlerinin evvelâ takrîrlerini yazmak ve sonra memurların gidecekleri mahallerin isimlerini menzil ahkâmına doldurmakla görevliydi. Ayrıca menzil ahkâmı verilmiş memurların gelir ve masraflarının bilinmesi için el defterlerine kaydederek her ay başında, verilen ahkâm ne miktara ulaşmış ise asıl defterlere kayd edip düzenleyerek, her ay mâliyeye ilmühaberlerini gönderirlerdi. Bu kalemin kâtipleri tîmâr, zeâmet gibi tahsîsâta sahip olamıyorlardı. Dîvân kalemleri kâtipleri gibi *harc-ı aklâm* gelirleri de yoktu. Klasik maaş veya tahsîsât sistemi dışında gelişen *atıyye* ve *mevkuf akçe* adı verilen meblağlardan hisseleri vardı ve bunları yılda bir defa alabiliyorlardı⁴³. Menzil işiyle ilgili yeni hazırlanan muâmelâtın yürütülmesiyle görevlendirilen bu üç kâtime, kalemin geleneklerine dayanarak eski tahsîsler verilmek yerine, hazîne kaynaklı ve aylık hesabı olmak üzere maaş bağlanma yolu tercih edilmişti⁴⁴.

Vergi sistemi ve maaş sistemindeki birlikte değişim, II. Mahmut döneminin ilerleyen yıllarında, özellikle Asakir-i Mansûre için kurulan Mukataat Hazînesi'nden sonra, daha bâriz ve şumüllü olarak görülür. 1827 târihinde pâdişâha takdim edilmek üzere bir layiha hazırlayan Keçecizade

⁴¹ Tercüme odası hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, s. 72-78.

⁴² Liste için bkz. BOA, C.ML, nr. 3757.

⁴³ Doğan, *Sadaret Kethüdalığı...*, s. 53, 57.

⁴⁴ BOA, Cevdet NF. (C.Nafia), nr. 1862. İlerleyen senelerde de maaşlarını almaya devam ettiklerine dâir: “kethudâ-yı hazret-i sadâret-penâhî ser-halîfesi ve menzil defterlerine me'mûr üç nefer hulefâsî efendiler bendelerine işbu kırk sekiz senesi zilhiccesine (Nisan 1833) mahsûben mâhiye muayyen olan maaşlarının i'tâsı için ...”, (BOA, C.DAH, nr. 8573). 1832 târihli maaş tahsîsi için bkz. BOA, C. ML, nr. 10304.

İzzet Molla, hazînenin yaşadığı sıkıntıların çözümü için gelirlerin merkez hazîne de toplanması gereğine bir kez daha vurgu yapar. Onun daha da ileriye götürdüğü pek de alışık olunmayan esas fikir, bütün devlet hizmetlilerinin nakit maaşa bağlanması ve bunların merkezde toplanan gelirlerden ödenmesidir. Devlet ricâlinin gelirlerinin *maktû* yani önceden belirlenmiş olmasını istemektedir. Dağınık görünen gelir miktarlarının, *maktû* gelirlerden daha fazla olduğunu vurgular. Mevcut sistemle, bazı devlet ricâlinin hak ettiğinin çok üzerinde gelir elde ettiğini, kendisinin “bir pâdişâh *atıyyesi*yle Beykoz’da kötü bir evde yüz yıl yaşamaya razı” olduğunu ifâde ederek, ortaya koymaya çalışır.

Maaş önerisi İzzet Molla’nın genel olarak değinip geçtiği bir konu değildi. Genel maaşın kaynaklarının nasıl bulunacağını, kimlere ne miktarlarda aylık maaş tahsîs edilebileceğini ve bu uygulamanın getireceği faydaları detaylı olarak ele alıyordu. İzzet Molla’nın teklifleri takip edildiğinde, aynı zamanda 1838 genel maaş uygulamasının, hatta daha önceki kademeli uygulamaların yürütülüş biçimleri arasında oldukça yüksek oranda paralellikler vardır. Dolayısıyla burada onun tekliflerinin bir özetini ele almak yerinde olacaktır.

Önce bütün devlet gelirlerinin ve giderlerinin hesaplanmasını, bütçeden artan miktarla askerî sınıf ve diğer ricâlin maaşlarının ödenmesini teklif eder. Bu uygulamayla bazı memurların eski gelirlerine oranla kayba uğrayacaklarını öngörür. Ancak devletin iyiliği için bu kayba katlanarak ses çıkaramayacaklarını ve yeni sisteme razı olacaklarını da belirtir. Devlet ricâlinin mansıplardan aldıkları hâsılâtın hazîneye devredilmesini ve bu hesap üzerinden hazîneden maaş almalarının yararlı olacağını söyler. Özellikle merkezdeki bürokratların, konumları gereği başka kalemlerden aldıkları gelirler aslında pâdişâh hazînesinin malıdır. Buna rağmen, *harc*, *câize* ve *kalemiye* gibi gelirleri haksız yere kendilerine almaktadırlar. Zikredilen gelir kalemlerinin başı sonu net bilinemediği için hazîne de kalması gereken miktarlar memurlara gitmektedir. Burada bürokratların dağınık gelirlerden dolayı mağdûriyetlerinden ziyade, hazînenin mağdûriyetine gönderme yapmaktadır. Memurların fazladan gelirlerini ayarlamak için onların masraflarının hesaplanıp ona göre maaşlar verilmesi yönünde görüş belirtmesi, hizmet bedellerinin objektif şartlarda tesbitinin lüzûmunu göstermektedir.

Devlet memurları için eski gelir ve tahsîsler vazgeçilmez değildir. Aksine yeni tahsîsâtın avantajları daha cazip gelecektir. Kendi teklîf ettiği miktarların yetersiz kalacağına dâir muhtemel iddiâları kabul etmez. Buna gerekçe olarak da özellikle mevcut vaziyetleriyle vezirlerin borç içinde yaşamalarını gösterir. Ona göre vezirler, gelirlerinin büyük bölümünü borçlandıkları sarraflara gecikme fâizi olarak ödemektedirler. Devlet adamları bir mansıba ait gelirleri toplamadan sağa sola verecekleri paraları ödeyebilmek için sarraflara borçlanmaktadır. Beklenmedik bir gelişmeyle gelirlerini tahsîl edemediklerinde, zamanında ödeme yapamadıkları için faiz ödemek zorundadırlar. Böylece hem günaha girmekte, hem perişân hâle düşmektedirler. Memuriyete atanırken bir külfetin altına giren idâreciler, atanmasına yardımcı olan kişinin azl edilmesi, vefat etmesi, kendisinin görevden uzaklaştırılması, mansıbın umduğu kadar gelir getirmemesi vb. objektif olmayan şartlar içerisinde telâşa kapılarak halka zulme başlarlar. Ayrıca aynı derecedeki iki görev, eşit gelir getirmemekte, yöneticilerden birisi iyi şartlarda maddi imkânlarla kavuşurken, diğeri bahşîş vermekten aciz kaldığı durumlar yaşayabilmektedir. Burada kastettiği elbette eşitsizliğin ortaya koyduğu olumsuz etkilenmelerdir. Böylece teşvik ve ödüllendirme unsuru yetersiz kalmakta; hatta ters etkilere sebebiyet vermektedir.

Onun genel maaş uygulamasına geçişten beklediği fayda, bürokrasinin temel olarak, bazı yeni şartlar altında düzene kavuşturulmasıydı. Eşit işe eşit maaşın haset ve fesatlıkları ortadan kaldıracağına, insanların birbiri ile uğraşmak yerine, kendi alanlarında uzmanlaşmaya gayret edeceklerine, uzmanlaştıkça yükselip daha iyi gelire kavuşacaklarına inanacakları için bunun verimlilik ve teşvik açısından önemine vurgu yapıyordu⁴⁵.

1827 yılında II. Mahmut tarafından Keçecizade İzzet Molla'ya yazdırılan layiha aslında yeniçeriliğin ilgasından sonra yeni bir askeri düzene geçiş dönemiyle çakışıyor. Layihadaki maddelerden, tespit ve tekliflerini sadece askeri düzene yönelik değil, devletin ıslahata ihtiyaç duyduğu bütün alanlara dair kaleme aldığını anlıyoruz. Maaş konusu da bunlardan birisiydi. Asakir-i Mansûre reformuyla birlikte başlayan süreçte özellikle Mu-

⁴⁵ Keçeci-zâde İzzet Molla, *İslâh-ı Nizâm-ı Devlete Dâir Risâle*, haz. Lütfi Doğan, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. 48-50. Layihaya dikkatimi çeken hocam Sayın Mehmet Genç'e teşekkür ederim.

kataa Hazînesi'nin⁴⁶ daha aktif hâle getirilmesiyle parça parça maaş uygulamalarıyla karşılaşılıyor. Bu gittikçe artan bir ivme kazanıyor. Bu gelişmelere bakarak, İzzet Molla'nın görüşlerinin pâdişâh tarafından benimsenmiş olduğunu, vergilerin merkez hazînece idâre ve toplanma oranı arttıkça, devlet ricâlinin de kademeli olarak genel maaş sisteminin içerisine alındığını görüyoruz.

Uygulamalardan biri bizzat Mukataat Hazînesi'nin değişimiyle ilgilidir. Mukataat Hazînesi, Hazîne-i Âmire'nin içerisinde müstakil olmayan bir hazîne olarak kurulmuştu. Müstakil hâle gelmesi 1827 Şubatı'nda gerçekleşmişti. Daha sonraki uygulamalardan Mukataat Hazînesi'nin başına getirilen nâzıra 17.500 guruşluk bir maaş tahsîs edildiğini öğreniyoruz. Aralık 1829 da masraflarla ilgili işleri yürütmek üzere Masârîfât Nâzırlığı kurulmuş, gelirlerinin idâresi de Mukataat Hazînesi'ne bırakılmıştı⁴⁷. Masârîfât Nezâreti'nin kurulmasıyla, bu târihten itibaren nâzırına da maaş tahsîs edilmeye başlandı. Nâzırların maaşlarına kaynak olarak Mukataat Hazînesi idârecilerine eskiden beri tahsîs edilmiş olan *harc-ı bâblar* kullanılacaktı. Ancak daha önce tek idâreciye tahsîs edilen bu rakam iki nâzıra birden yeterli gelmemişti. *Harc-ı bâbın* yıllık miktarı 12 aya bölündüğünde aylık 17.500 guruşluk bir miktara ulaşıyordu. II. Mahmut her bir nâzıra 15.000'er guruş maaş tahsîs edilmesini, açık kısmın yeni harçlar ihdâs edilerek Mukataat Hazînesi'nde toplanmasını ve maaş ödemesinin oradan yapılmasını emretmişti⁴⁸. Burada da tıpkı *câize* türü diğer tahsîlât gibi mâliye birimlerinin toplamış oldukları harçların hazîne de toplanması ve oradan taksîmi hedefleniyordu. Bu uygulamada karşılaşılan bir problem maaş öncesi tahsîsâtın eksik taraflarına işaret etmektedir. Malî 1245/1830 Mart'ından itibaren bağlanacak olan maaşlara kaynak olarak gösterilen *harc-ı bâbların* 1245 ve 1246 yıllarına ait kısmı, önceden tedâhüle sokulmak yoluyla eski nâzır tarafından tahsîl edilmişti. Maaş kaynağı açısından en az bir yıllık bir açık söz konusu oluyordu. Erken tahsîlâtın devlet ricâlinin

⁴⁶ Mukataat Hazînesi'nin kuruluşu daha önceki târihlere dayanır. Asakir-i Mansure için tahsîs edilmesiyle önemi oldukça arttı. İrâd-ı Cedit ve Mukataa hazîneleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cezar, *Osmanlı Maliyesi...*,s. 151-262.

⁴⁷ 1834'te Mukataat Hazînesinin ismi Mansûre Hazînesi şekline değiştirilmiştir (Arzu Terzi, *Hazîne-i Hassa Nezareti*, TTK, Ankara 2000,s. 11-13).

⁴⁸ BOA, HAT, nr. 26476.

gelirlerinin azalmasına yol açtığından başka vergi kaynaklarının da zorlanmasına sebebiyet verdiğini düşünmemiz gerekiyor.

1830 Târihli Maaş Uygulaması

Üst gurup ricâlin *câize* ve *avâid* gelirlerinin maaşa çevrilme kaygısının temelinde ilave olarak taşra idârecilerinin ve ahâlisinin korunması vardı. *Câize* kanûnî olarak toplanıp dağıtıldı. İlgili dâirelerce kaydı tutulan bir gelirdi. Taşra ve merkezde atanan devlet ricâlinden alınırdı. Bunlar merkeze ödedikleri parayı kendi gelirlerinden vermek yerine, halktan çıkartmaya çalışırlardı. Bazen kanûn dışı gelir elde etme hevesine kapıldıkları için *câize* bedellerini bahane ediyorlardı. Devlet önce *câize* miktarlarının makul tutulması ve ahâliye aksettirilmemesi yönünde bazı kararlar aldı. Zaman zaman önemli düzenlemelerin içerisinde bu konuyu da detaylı ele alınmış maddeler olarak ekledi⁴⁹. Ancak atanacak memurların, *câize* miktarlarının üzerindeki rakamları teklif etmelerine ve tayin edilebilmek için pazarlığa girmelerine engel olamadığı gibi, verdikleri *câize* paralarını telâfi için halka yüklenmelerinin önüne de geçemedi⁵⁰. Nihayet 1830 târihinde pâdişâh ve sadrazam dışında diğer ricâlin aldığı *câizeler* iptal edildi⁵¹.

⁴⁹ Doğan, “Câize...”, s. 35-74.

⁵⁰ Bü tür kaynakların peşin alınması ve her yıl toplanabiliyor olması devlet için önemli bir avantajdı. Ancak kaynağın toplandığı şahıslar merkeze ödedikleri bu peşin hak ediş vergilerini kendi gelirlerinden vermek yerine ahâliden topluyorlardı. Dolayısıyla devlet aynı zamanda ahâliyi de korumak durumunda olduğundan, çözüm arayışlarını her zaman sürdürmüştü. 1205/1790 târihli bir meclis-i meşveretde gayr-i müslim reaya üzerindeki yükün kaldırılması için cizyelerden *mevkuf*, *câize*, *kefillime* adı altında alınan paraların yasaklanması kararı alındı. Karar orduda bulunan sadrazama iletildiğinde onun tepkisi rakamları ortaya koymak şeklinde oldu. Onun bildirdiğine göre bu kalemleri kaldırmak binsekizyüz yetmişikibuçuk kiselik akçeden ferağat etmek demektir. Yani kaldırılan bu paranın yerini doldurmak diğer miri gelirlere düşecekti. Veya aynı miktarda devlet harcamalarından ve tahsisâtından ferağat edip tasarrufa gitmek gerekcekti. Defterdarların raporları da bu yöneydi. Ancak mahzurlarına rağmen pâdişâh ısrâr ettiği takdirde uygulamaya konulabileceğini söylüyorlardı. Mirî hazînenin uğrayacağı bu kaybı III. Selim göze alamadı ve kararı iptal ederek, ileri bir târihte düzenleme yapılıp, uygulamaya konulmasını buyurdu (BOA, HAT. nr. 15604). Nitekim 1207/1792-93 târihindeki iki mevacib ödemesinin, daha önce kaldırılması düşünülen kaynaklardan yapıldığını görüyoruz. Hatt-ı hümayûnda “... yeniçeri ocağı ile sair ocaklar neferâtına i'tâ buyurılacak mevacib ihrâcından mukaddem mahallerinden tahsiline şürû' olunmak için münâsib emvâl-i miriyyeden tertîb ve vakt-i i'tâsına değin tahsil ve hazîne-i âmirede cem' ve hıfz itdirilmek âdet-i kadîmeden olduğına

Kaldırılan *câize* gelirlerinin yerine, Mansûre Hazînesi'nden aylık olarak verilecek maaşlar konuldu. Yayınlanan fermânda; eski kanûnların adım değiştirilerek yeni düzene uygun hâle getirileceği belirtilerek uzun vadeli düşünülen yeniliklerin bir tanesinin de devlet memurlarının maaş meselesi olduğu vurgulandı⁵². Bunda temel amacın devlet hizmetlerinin bütün gelir ve giderlerinin bir araya toplanarak, memurların müreffeh yaşamalarının temin edilmesi olduğu da belirtildi⁵³. Böylece küçük çaplı fakat daha sonraki yıllara çok önemli etkiler yapacak bir uygulamaya girildi. Uygulama açısından basit bir operasyon gibi görünen maaş tahsîsi anlam olarak çok daha geniş bir muhtevâyâ sahipti.

Mansûre Hazînesi, Bâbıali bürokratlarının maaşları için kaynak olarak, şimdiye kadar almış oldukları *câize* ve *avâid* gelirlerini kullanacaktı. Asakir-i Mansure masrafları için tahsîs edilen Mukataat Hazînesine gelir olmak üzere, mültezimliği boşa kalan mukataalar ve bazı tasarrufta olan mukataaların fâiz fazlaları tayin edilmişti. Böylelikle bazı sancakların mutasarrıflarına ait olan *imdâd-ı hazeriyye* gibi vergiler de Mansûre Hazînesine alınmış oldu⁵⁴. Bunun sonucu taşra idârecilerinin gelirleri azaldığı için, onların *câize* yükünden korunması da gerekiyordu. Hazîne eski *câize* miktarlarını maaşa çevirip ödeme yaparak bu görevi de üstlenmiş oldu. Böylece vergi toplama işinin bir kısmı merkezileştirilirken, devlet ricâlinin eski

binâ'en..." ifâdelerinden eski gelirden vazgeçmenin güçlüğüne aşlamadığını ve yine eski usûlde devam edildiğini anlıyoruz (BOA, HAT, nr. 14414).

⁵¹ Lütfi memurlara maaş bağlanmasına başlangıç olarak bu târihi kabul eder: " işte o vakitlerden sonra hazîne-i mâliye kâffe-i hademe ve me'mûrine maksemül-erzâk olmağa başlamıştır" (*Tarih*, Dersaadet 1291, II, 173).

⁵² II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen birçok yeniliğin referansı 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasına yapılır. Bütün reformların ön şartı olarak yeniçeriliğin kaldırılması görüldüğünden yeniliklerin başlangıç târihi de oraya dayandırılır (Lütfi, *Tarih*, Dersaadet 1302, V, 132-133).

⁵³ Defterdar efendinin, kendisine gönderilen pâdişâh fermânından yaptığı aktarmadan alıntısıdır (BOA, MAD, nr. 10284, s. 14).

⁵⁴ "Öteden beru vüzerâ tevcihâtında ber-mûceb-i teşrifât sadr-ı a'zamdan Bâb-ı âlîde divân çavuşlarına kadar alınup, anınla taayyüş olunan câ'ize nâmıyla pâreler bâ-hatt-ı hümâyûn men olunmuş ise de mîkdârı bi'l-hesâb yine vüzerâdan alınup Mukataat Hazînesine irâd kayd olunduğu bazı evrâk-ı mahfûzada görülmüşdür (Lütfi, *Tarih*, II, 173).

yıllık gelirleri de korunmuş oldu⁵⁵. Bu uygulama aynı zamanda, aylık maaşa geçiş için bir ara formül oluyordu. Mansûre Hazînesi'nde toplanan gelirlere karşılık düşen *câize* miktarları yıllık olmasına rağmen bu miktarlar 12'ye bölünerek aylık hâle getiriliyordu⁵⁶.

Maaşa bağlanan Bâbîali mensuplarının başında sadrazamın baş yardımcısı konumunda olan sadâret kethüdası ve kalemiyenin reisi pozisyonunda olan reisülküttap geliyordu. Bu târihlerde Bâbîali'nin üçüncü önemli bürokrati çavuşbaşı muhtemelen daha önceki gelirlerinin farklılığından *-câize* ve *avâid* dışı gelirlere sahip olması- dolayı maaş uygulamasına dâhil edilmemiş olmalıdır⁵⁷. Sadâret kethüdası ve reisülküttapın en temel gelirleri, yılda bir defa almış oldukları *câize* bedelleridir. Onların altındaki gerek kendilerine bağlı büroların şefleri, gerek diğer kalem şefleri *câize*yle aynı zamanı ve aynı özellikleri taşıyan *avâid* isminde bir gelire sahiptiler. Teşrifâtî efendi, sadâret kethüdasına bağlı olan Kethüda Kâtibi Kalemi'nin reisi kâtip efendi, reisülküttaba bağlı olan âmedi efendi, sadâretin özel kalemi niteliğinde çalışan Mektubî Kalemi'nin reisi mektûbî efendi, maaşa ilk geçen kalem ricâliydi. Bunların dışında bazı kalemlerin daha alt rütbedeki memurlarına da maaş bağlanmıştı⁵⁸.

⁵⁵ *Câizenin* rüşvet olarak değerlendirilmesinin yanlışlığını en iyi bu uygulama göstermektedir. *Câizeyi* hâlâ rüşvet olarak algılamaya devam edecek olursak, devletin bir hazînesinin diğer devlet adamlarına hatta pâdişâha rüşvet verdiğini kabul etmemiz gerekecek. *Câize* gerçekte başından beri merkez devlet ricâlinin gelirlerini karşılamak üzere bir kaynak olarak düşünülmüştü. Geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Doğan, "Câize...", s. 35-74.

⁵⁶ Kütahya, Kocaeli ve Hudâvendigâr sancakları *imdâd-ı hazeriye* vergisi 1830 târihinden itibaren Mansûre Hazînesi'nce zabt edildiğinden; sancak mutasarrıflarının ödemesi gereken *câizenin* Mansûre Hazînesi tarafından karşılanması kararlaştırılmıştı (BOA, HAT, nr. 26715).

⁵⁷ 1838 maaş uygulamasında birimlerin eski gelirleri tesbit edilirken Deâvî nâzırına âit olanlar da zikredilmektedir. Buna göre bazı *risûmât* gelirlerine sahipti. *Kavâim harcından* yıllık 57.412 guruş, *eshâm kağıdı satışlarından* alınan *kasr-ı yed berevâtı* harcından yıllık 22.742 guruş, *harc-ı evâmîr* olarak 9989 guruş hissesi vardı. (MAD., nr. 8999, s. 7).

⁵⁸ "Berây-ı maaş-ı kethudâ bey: 10.000 guruş; Berây-ı maaş-ı hazret-i reîs efendi: 5000 guruş, Berây-ı maaş-ı teşrifâtî efendi: 2000 guruş; Berây-ı maaş-ı kâtib-i kethudâ-yı sadr-ı âlî: 2000 guruş; Berây-ı maaş-ı âmedi efendi: 2000 guruş; Berây-ı maaş-ı halife-i mektûbî-i sadr-ı âlî: 1000 guruş; Berây-ı maaş-ı kîse-i teşrifâtî ve sâ'ire: 1000 guruş; Berây-ı maaş-ı ba'zı hulefâ-i oda-i mektûbî-i sadr-ı âlî" Aynı zamanda maaş muamelelerine örnek olarak Rebiülevvel 1248/Temmuz 1832 için bkz. BOA, C. DAH, nr. 9081.

1830'da Mâliye teşkilâtı için düşünülen düzenleme, Bâbıalî'de de yapıldığı gibi bütün memurları kapsamıyordu. Defterdar, kalemiye efendisi (mâliye) ve beş-altı üst düzey kâtipi içine alan bir düzenlemeydi. Defterdar efendinin maaşına kaynak olmak için, yıllık gelirleri ve masrafları hesaplandı. Buna göre defterdarın maaş öncesi gelirleri, mukataalar ile avarız vergilerinden gelen *kalemiyelerden* oluşuyordu. Ayrıca *kalemiye halifesi* ve emrinde çalışan bir gurup kâtip zümresine yine *kalemiye* gelirlerinden tahsîl edilen yıllık 11.500 gurusluk meblağ da defterdar efendiye gelir kaydediliyor, onun eliyle kâtiplere dağıtılıyordu. Defterdarın *kalemiyelerden* hak edişi yıllık olarak 165.000 gurus civarındaydı⁵⁹. Ancak çeşitli sebeplerle toplanamamış ve toplanamayacak olan *kalemiye* ödemeleri bu miktardan düşüldüğünde 138.355 gurus varidata sahip oluyordu. Cizye vergisinin toplanması için yapılan muamelelerden ve *kefilleme* adı verilen uygulamadan defterdarın payına düşen 109.000 gurus civarındaki meblağ ve birkaç küçük kalemiye geliri eklendiğinde 253.900 küsur bir meblağ elde ediyordu. Yıllık miktar 12 aya bölüldüğünde 20.184 gurus, yevmiyesi ise 706 gurusu geliyordu⁶⁰.

Yunan isyanı ve Rus harbi dolayısıyla 1246/1830-31 yılı gelirleri savaş masraflarına harcanmış olduğundan, defterdarın gelirleri 1247/1831-32 yılından itibaren hazîne-i amireye teslim edilecekti⁶¹. Aynı zamanda defterdar efendinin masrafları da artık hazîne-i amire tarafından üstlenilmişti. Ancak defterdarın maaşı 1246 Safer/1830 Temmuz ayından itibaren hazîne tarafından aylık 20.000 gurus olarak ödenmeye başlanacaktı⁶². Bu defterdar

Receb 1248/ Kasım 1832 için bkz. BOA, C. DAH, nr. 7611. Rebiülahir 1250/ Ağustos 1834 için bkz. BOA, C.ML, nr. 3757.

⁵⁹ BOA, C. ML, nr. 31250.

⁶⁰ BOA, MAD, nr. 10284., s. 14.

⁶¹ BOA, MAD, nr. 10284, s. 14.

⁶² Maaş tahsisine dâir sadrazam buyuruldusu: “İşbu takririn huzûr-ı mekârim-nüşûr-ı cenâb-ı mülûkâneye lede'l-arz inhânız üzre tesviyesi yolunda olduğu irâde-i seniyesiyle varidât-ı mezkûrenin bundan böyle hazine-i âmireye îrâd kayd ve masârifât-ı muayyenesi rü'yet olunmak üzre tanzimine ibtidâr ve vakt ü zamânıyla tamâmen tahsiline ikdâm olunması ve mesned-i istifâya dahi hazîne-i âmireden mâhiye yirmi bin gurus maâş tayîn ve tahsisiyle tanzim ve icrâsına ibtidâr kılınması mazmûnunda mübârek hatt-ı hümâyûn-ı ihsân-nümûn-ı mülûkâne âlâyîş-bahş-ı saht-ı sutûr buyurulmuş olmağla icrâ-yı mantûk-ı münîfine himmet eylesiz deyu buyuruldu.” Fi 12 Ra. sene 1246/2 Eylül 1830. Burada maaş tahsisine dâir hatt-ı hümâyûnun çıktığından bahsedilmektedir. Bir gün sonra bu kararın Başmuhasebe'ye kaydedilerek, Safer ayı maaşı için tezkere hazırlanması emri verilmişti (BOA, C.ML, nr. 31250).

için yıllık 240.000 guruş gibi önemli bir gelir anlamına geliyordu. Belgelerdeki ifâdelere bakılırsa masrafları da kaldırıldığı veya hazîne tarafından üstlenildiğine göre defterdar efendi eski gelirine göre çok daha iyi bir pozisyona geliyordu⁶³. 1838 uygulamasına kadar defterdar efendinin aylık geliri 40.000 guruşa çıkartılmıştı⁶⁴.

1836'dan İtibâren Yapılan Reformlar ve Maaş İlişkisi

Daha önce zikrettiğimiz; XIX. yüzyıl başlarından itibaren oluşturulan yeni devlet birimleri veya memuriyetlerine büyük oranda aylık maaş uygulaması, II. Mahmut'un reformlar döneminde daha sık gerçekleştirilmiş oldu. 1836'da nezâretlerin kurulmasıyla görülen değişim esnasında, önemli ölçüde maaşa geçiş uygulaması oldu. Mart 1836 târihinde, daha sonra ismi Dâhiliye Nezâreti'ne dönüşecek olan Umûr-ı Mülkiye Nezâreti'nin kurulmasıyla, başındaki nâzıra 1830'da tayin edilen 10.000 guruşluk eski maaşının üzerine 15.000 guruş ilave ile yeni maaş bağlanmıştı. Aynı zamanda nezâretin yeni ihdâs edilen müsteşârına da aylık maaş uygun görülmüştü. Yine aynı târihte kurulan Hariciye Nezâreti'nin başına getirilen nâzıra 1830 maaşı olan 5.000 guruş mevcut kalmak kaydıyla 15.000 guruş daha tahsîs edildi⁶⁵. Kasım 1836 da atanan müsteşârına da maaş tahsîs edildi⁶⁶. Çavuşbaşıklık, Deâvî Nezâreti'ne bu târihte dönüştürülmesine rağmen kendisine 1838 târihinde maaş bağlandı⁶⁷. Eski gelirlerinin önemli bölümünü görülen davalardan almakta olduğu harcın oluşturması ve diğer Bâbîali

⁶³ Eskiden yaklaşık 250.000 guruşluk yıllık gelirden 109.000 guruş civarında masraf düşmek zorunda kalıyordu. Şimdi ise aynı orandaki gelirin tümü elinde kalmış oluyor.

⁶⁴ Bu gelirin 30.000 guruşunu Hazîne-i Mansûre'den, 10.000 guruşunu Hazîne-i Âmire'den alıyordu (BOA, MAD, nr. 8999, s. 6). 1838 uygulamasında 35.000 guruşluk bir artış yapılarak maaşı 75.000 guruşa çıkartılmıştı (*Aynı defter*, s. 8).

⁶⁵ 1830'da yıllık aldığı *câize* karşılığı olarak, aylık 10.000 guruş maaş bağlanan sadâret kethüdasına bu miktarı Mansûre Hazînesi cizye emvali fazlasından ödüyordu. 1836'da nezârete dönüştürme ile yapılan 15.000 guruşluk maaş zammını ise Emtia Gümrüğü fazlasından tahsîs etti. 1838 yılı maaş tahsîsinde Dahiliye nâzırının maaşı 75.000 guruşa çıkartılacaktı. Reisülküttaplığın dönüşmüş hâli olan Hâriciye nâzırına da aynı miktar maaş tahsîs edilecekti (BOA, MAD, nr. 8999, s. 6-8).

⁶⁶ Akyıldız, *Reform...*, s. 66-83

⁶⁷ Akyıldız, *Reform...*, s. 169.

ricâlinin eski gelirlerinden farklı nitelikte olması, onun maaşı üzerindeki düzenlemeyi geciktirmiş olmalıdır.

Genel maaş uygulamasına geçmeden önce 1838 yılında, yine bürokrasi alanında yeniliklere devam edildi⁶⁸. Mâliye üzerindeki geniş çaplı düzenlemeler, 1836'da ele alınmayıp sonraki yıllara bırakılmıştı. Bu sebepten 1838 yılında, mâliye bürolarına sadece maaş bağlanmadı, aynı zamanda kalemlerin yapısında da değişikliğe gidildi. Eski mâliye kalemlerinin birçoğu diğer kalemlerle birleştirilerek personelde de geçişler sağlandı. Geçişlerle beraber yeni statüler belirlendi ve maaşlar da bu statülere göre bağlandı⁶⁹.

Hazîne-i amire Mansûre Hazînesi'ne ilhak edildi. Bu ilhakla beraber mâliye teşkilâtı içerisindeki bir takım kalemlerin de birleştirilmesi ihtiyacı doğdu. Bunun üzerine nüfus sayımı uygulamalarıyla birlikte ortaya çıkan Ceride Odası⁷⁰ ile Defterhane ve Mevkufât kalemlerinin birleştirilmesi kararlaştırıldı. Birleşmenin sebebi olarak muâmelât açısından bu üç kalemin birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde bulunmaları gösteriliyordu. Ceride Odası kâtiplerine, odanın kuruluşunda muayyen maaşlar tahsîs edilmişti. Diğer kâtiplerin maaşları da uygun bir şekilde düzenlenebilirdi. Birleşmenin problemlerini azaltmak üzere Defterhane'nin ilhaki sonraya bırakıldı ve Mevkufât Kalemi ile Ceride Odası birleştirildi.

Mâlikâne Odası ve mukataat işlemleri yürüten kalemlerin yeniden ele alınması kararlaştırıldı. Buralara yeni ihtiyaçlara göre kâtip yerleştirilmesi ve bunlara yeterli derecelerde maaş tahsîsi karara bağlandı. Ruznamçe Kalemi'nin Sergi Halifeliği'ne kaymış olan muâmelât unsurları tekrar burada

⁶⁸ Maaş düzenlemesine dair çalışmalar devam etmekle beraber esas karar 1254 Rebiülahiri'nde/Haziran 1838'de alınmıştı. Dolayısıyla Muharrem/Mart ayından bu tarihe kadar yukarıda zikrettiğimiz reformlar gerçekleştirildikten sonra genel maaş uygulamasına geçilmiş oldu.

⁶⁹ Bağlı bürolar, Mektûbî-i Defteri, Cerîde, Eshâm Muhasebesi, Ruznamçe-i Evvel, Mukataa Muhasebesi, Mâliye Muhasebesi ve Mâliye Kalemi olmak üzere yedi kaleme indirildi (BOA, *MAD*, nr. 8999, s. 4-5).

⁷⁰ 1826 da alınan nüfus sayımı kararı araya Rus harbinin girmesiyle ertelenmiş, 1830'da bütün ülkede sayım işi yeniden başlatılmıştı (Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye; Ülke Yönetimi*, İmge Yayınevi, Ankara 2007, s. 114). 1831 târihinde de sayım sonuçlarını değerlendirmek ve bundan sonra nüfus işleriyle uğraşmak üzere Ceride Nezâreti kurulmuştu. Kalemin diğer görevleri arasında taşradan gelen *tevzi defterlerinin* asıl defterlerle karşılaştırılarak yoklamasını yapmak da vardı (Akyıldız, *Reform...*, s. 101).

toplandı ve başına liyakatli birinin getirilmesi konusunda karar alındı. Başmuhasebe Kalemî'nin isminin bundan sonra Mâliye Muhasebeciliği olarak değiştirilmesi ve kâtiplerine de Mansûre Hazînesi kâtipleri gibi maaş bağlanmasına karar verildi. Yeni düzenleme ile kâtiplerin artık eskisi gibi işe gelmezlik edemeyecekleri de kendilerine bildirilecekti. Bu kalemde diğer mâliye kalemlerine geçişler de düzene konulacaktı.

Haremeyn Muhasebesi ve Mukataası kalemleri, Anadolu ve Küçük Evkaf kalemleriyle bir yıl önce birleştirilerek Evkaf-ı Şerife Muhasebeciliği ismini almıştı. Birleşmeye rağmen kalemin bir takım problemleri hâlen devam ediyordu. Kâtiplerin çalışma mekanlarındaki sıkışıklık halledilememişti. Aynı zamanda tahsîs edilen maaşların azlığı şikâyet konusu oluyordu. Diğer maaş uygulamalarına bunların da dâhil edilmesi ve maaşlarının yeni kaynaklarla takviye edilmesi kararlaştırıldı. Maden Kalemî'yle Sehm Ruznâmesi kalemleri muâmelât şekillerinin benzerliği dolayısıyla birleştirildi. Yeni muâmelâtın ne şekilde yürütüleceği belirlendi. Evamir-i Mâliye Kalemî'nin muâmelâtında ve yapısında değişiklikler yapılarak, yürürlüğe konuldu.

Birleştirme işlemine tâbi tutulan kalemlere atanacak yeni memurlar, eskiden olduğu gibi münavebe usûlüyle görevlendirilmeyecekler, tam mesai ile çalışacaklardı. Yani bir memurun iki veya daha fazla işi bir arada yürütmesine izin verilmeyecekti. Eski uygulamada; bilhassa hâcegân rütbesini hâiz olan memurlar birkaç memuriyeti üzerlerinde taşırlardı. Haftanın belli günlerini bu memuriyetlere tahsîs ettiklerinden, görevleri sadece ilgili evrakın üzerine mühür vurmak şekline girmişti. Yeni düzenlemede, sadece mühür basmakla iktifa etmeyip, özellikle kalemlerin yöneticisi vasfını taşıyan kişilerin, bürolarının işleyişini de kontrol etmeleri, diğer personeli denetlemeleri, kısacası mensup oldukları birimi sahiplenmeleri isteniyordu.

Mâliye dışında 1838'de maaşla birlikte görülen değişim örneklerine sadâretin başvekalete dönüştürülmesini de eklemek gerekir. Sadâret, başvekalete dönüştürülürken, onun yardımcı bürosu konumunda olan ve içişleri ile alâkalı muâmelât ve işleyiş organize eden Umûr-ı Mülkiye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti'ne tahvil ediliyordu. Bir diğer enteresan uygulama yeni oluşturulan başvekalet ile dâhiliye nâzırlığının birleştirilmesi idi⁷¹.

⁷¹ 30 Mart 1838'de başvekalet, Dâhiliye Nezâreti'ne ilave edilerek sadrazam olan Mehmed Rauf Paşa'ya tevcih edildi. Akyıldız, *Reform...*, s. 69.

Maaşla ilintili olan bir başka yeni oluşum, iki önemli meclisin kurulmasıydı. Mart 1838 târihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye kuruldu. Meclis bir başkan ve beş üye olmak üzere altı kişiden oluşuyordu. Yazışmaları yürütmek üzere iki de kâtip görevlendirilmişti. Temel görevi; yapılacak reformların ve günlük devlet işlerinin görüşülüp kontrol altında tutulmasıydı. Yeni görevlerle birlikte başkan ve üyelere maaşlar tahsis edildi⁷². Bir diğer meclis de Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî idi. Meclisin temel görevi eskiden Meşveret Meclisinin yaptığı, devletin temel meselelerini görüşüp nizâma sokmak işlevini yerine getirmektir. Ancak isminden anlaşılacağı gibi Bâbîâlî içerisinde bir nevi nâzırlardan oluşacak bir meclisti. Yapısal olarak iki meclis benzerlikler arz ediyordu. Dâr-ı Şûrâ da bir başkan ve beş üyeden oluşturuldu. Yine yazışmaları yürütmek üzere iki kâtip atandı. Meclis üyelerine, rütbelere göre derecelenen maaşlar tahsis edildi⁷³.

1838 Maaş Uygulaması

1838 târihine gelinceye kadar gerçekleştirilen düzenleme ve reformlarla beraber hazîne merkezli maaş uygulamasının da yapılması, alt yapıyı hazırlamıştı. Hatta maliye dışında ve birkaç eski kalem dışında, neredeyse bütün devlet teşkilâtı memurları, yeni sistemle gelir elde etmeye başlamıştı. Bu târihte yapılan iş, bütün memurları bir arada ele alarak sistemi tamamlamaktı. II. Mahmut, maaşa geçme kararının altında yatan düşünceyi hatt-ı hümayûnundaki; “Vükelâ ve saltanat-ı seniyyemize bu vechile müstevfâ maaşlar tertîbinden murâd-ı şâhânemiz şer’an ve dînen ve aklen ve mülken memnû’ ve muzırr olan irtişâ mâdde-i kerîhasının külliyyen def’ ve imhâsı ile umûr-ı devlet-i aliyemiz ve masâlih-i ibâdın garazı karışdırılmayarak tensik ü rü’yeti ve bu cihetle memâlik-i mahrûse-i şâhânemizin istihsâl-i mamûriyeti kazâyâ-yı nâfi’asından ibâret olmağla” ifâdeleriyle açıklar⁷⁴. Burada *irtişâ*dan kastedilen eski kaynakların tümünün rüşvet sınıfında algılanması değildir. Aksi hâlde devletin, memurların geçimlerini yüzyıllar boyunca rüşvetle sağladığı gibi bir sonuca varmamız gerekir. Muhtelif paragraflarda belirtildiği üzere, zaten genel maaş bütçesinin kaynakları oluşturulurken, *câize*, *avâid*, *mevkuf akçe*, *atıyye*, *bohça-bahâ*, kalemlerinin değer

⁷² Akyıldız, *Reform...*, s. 189.

⁷³ Akyıldız, *Reform...*, s. 218-221.

⁷⁴ Lütî, *Tarih*, V, 121-122.

olarak muhafaza edildiklerini görüyoruz. Bunlardan bazılarının isimleri kaldırılırken, gerçekte yapılan toplama şeklinin değiştirilmesiydi. Daha önce şahıslardan talep edilen bu kalemler, artık vergi kaynağı olarak, hazîne tarafından toplanıyordu. Bir diğer ifadeyle, toplanan gelirleri maaş olarak hazînenin tahsîs etmesi gerekiyordu ve zaten öyle olmuştu. Burada kastedilen, eski gelirlerin dağılımı ve çeşitliliğinden kaynaklanan keyfi uygulamaların, suistimale daha açık görülmesidir.

Esas olarak gelirlerin bir merkezde toplanıp dağıtılmasının gereği olarak bu uygulamaya geçildiğini, maaş sisteminden beklenen diğer sonuçlardan anlayabiliyoruz. Bunlardan ilk zikredileni 1830 ve sonraki uygulamalarda da vurgulandığı gibi, devletin bütün gelir ve giderlerinin tam olarak bilinmesiydi. Memurların kontrol edilebilmesinin bir aracı olarak maaş sisteminin kullanılmak istenmesi bir diğer amacı açıklıyordu. Devlet yeni maaş sistemiyle memurların hizmet karşılığını ziyadesiyle ödediğini, dolayısıyla memurların verimliliklerini artırmalarını istiyordu⁷⁵.

Maaş uygulamasında ilk etap olarak, eski ve yeni bütün merkez teşkilâtı idâreci ve memurlarına, o ana kadar, gelir ve maaş olmak üzere muhtelif hazîneler tarafından toplanan bütün kalemlerin bir dökümü yapıldı. Bu döküm bize eski gelirlerin kaynak çeşitliliği hakkında da bilgi verecektir. Gelir kaynaklarının tesbit edilmesinin önemi, bunların yine kaynak olarak değerlendirme ihtiyâcı dolayısıyla önemli olduğu kadar, maaş ödemesini yapacak hazînenin de tek hâle getirilmesi sebebiyle maaş yönetimini kolaylaştırmak olmalıdır. Üzerinde duracağımız husus maaş tayini yapılan kadroları belirlemek ve bunların sayılarını tesbit etmekten çok, devletin maaşları finanse etmekte karşılaştığı güçlükler ve bu güçlükleri aşmakta kullandığı yöntem veya yöntemler olacaktır. Bu açıdan 1838 maaşının giriş uygulamaları oldukça önemlidir. Bilhassa kaynağın önemli bir bölümünü oluşturacak olan eski gelirlerin yeni sisteme katılması, daha da önem arz etmektedir.

Uygulama, gerçekten de maaşla ilgili yayınlanan fermânda belirtildiği üzere, eski ve yeni ayrımı yapılmadan, hazînenin bütün varidât ve masrafını belirlemeye yönelik bir toparlama çalışması niteliği taşımaktadır. Merkez teşkilâtının küçük bir bölümü hariç genelini kapsayan böyle bir uygu-

⁷⁵ BOA, *MAD*, nr. 8999, s. 2; nr. 9280, s. 9.

lamada tahsîsâtla ilgili gözden kaçırılacak bir teamülün olmaması için eski, yeni bütün maaş tahsîslerin kaynak listeleri belirlenmiştir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz kademeli uygulamalar, devlet teşkilâtında yeni yapılan düzenlemelerle beraber uygulanan maaş ödemeleriyle birleştirilerek, neredeyse teşkilâtın tümüne şâmil bütüncül bir sisteme geçilmiştir.

Bu listeye göre, genel maaş uygulamasına kadar kullanılan geleneksel kaynaklar oldukça çeşitlilik göstermektedir. *Atıyye* olarak dağıtılan miktarları karşılamak üzere pâdişâh hazînesine toplanan daha sonra toplanma işi Mansûre Hazînesi'ne bırakılmış olan *ıydiyye-i hümayun* geliri bunlardan birisiydi. II. Mahmut döneminden itibaren, daha önce ayrıntısını verdiğimiz ve örneklendirme yaptığımız yeniliklerle beraber tahsîs edilen maaşların kaynakları, genellikle Mansûre Hazînesi'nde toplanıyordu. Mansûre Hazînesi'nin bu türden topladığı gelirler de çok çeşitliydi ve bunların bir bölümü hazîneye bağlanmış mukataaların fâizlerinden⁷⁶ alınan aylık miktarlardan oluşuyordu. Tâbi ki önemli bir bölümü de daha önce memurların kendilerine verilen ya da farklı hazînelerce toplanıp devlet ricâline teslim edilen *câize*, *kalemiye*, *avâid*, *ıydiyye*, *tebşiriye*, *kapı harcı*, *kalem harcı* gibi çeşitli muamelelerden alınan paylardan oluşuyordu. Bunların bir bölümü mâliye ile ilgili konuların muamelelerinden alındığı gibi bazıları da mansıp tevcihlerinde düzenlenen belgeler karşılığında alınan bedellerden oluşuyordu. Meselâ normal *câize*, pâdişâh, sadrazam, kethüda bey tarafından yönetimle ilgili atamalar karşılığı alınıyordu. *Avâid*, reis efendi, mektubi efendi, teşrifati efendi vs. Bâbıali büro şefleri ve onların altındaki küçük rütbeli memurların aldığı *câizenin* bir diğer şekline deniliyordu. *Kalemiye* ise daha yaygın bir uygulamaydı ve mâli muâmelâtın *câizesi* hükümündeydi. Meselâ imparatorluğun bünyesindeki bütün mukataalardan sadrazama ödenen küçük meblağlardan oluşan ancak toplandığında önemli miktarları bulan *kalemiye* ödemeleri vardı⁷⁷. Mukataaları iltizâma alanlar bu

⁷⁶ Mukataa fâizlerinin taşıdığı anlam için bkz. Mehmet Genç, "Eshâm", *TDVİA*, XI, 376-380.

⁷⁷ 1838 maaş bütçesine kaynak olarak *kalemiyelerin* aktarılması sırasında bütün liste çıkartılmıştı. Bu uzun listeye göre sadrazamın *kalemiye* payı aldığı mukataaların sayısı 1200 civarındaydı. Bu liste aynı zamanda Mansûre Hazînesince idâre edilen mukataa sayısını da vermektedir ki devletin 1839 târihinde mâlikâne ve iltizâm sistemini terk etmeye, kademeli biçimde daha önceden hazır hâle geldiğini gösterir. "Berâ-yı kalemiyye-i hazret-i sadr-ı âlî an-mukataât ve avârızât-ı mezbûrin an-mazbûta-i hazâin-i şâhâne ve der-uhde-i bazı kesân. Vâcib mart sene 1253 ve muharrem sene 1254. Ber-muhassessât-ı maâşhâ-i me'mûrin-i Bâb-ı âlî ve sâ'ire (BOA, C.ML, nr. 5677).

ödemeyi pâdişâh, sadrazam, defterdar ve mâliyedeki üst rütbeli memurlara yapmak zorundaydılar. *Kalemîyeler* mâliye hazînesinde toplanıp oradan hak sahiplerine rutin kurallar çerçevesinde dağıtılırdı. *Harc-ı aklam* ise özellikle fermân hazırlama yetkisi olan Dîvân-ı hümâyûn Beylikçi Kalemî ve onun mâliye tarafında muadili olan Evamir-i Mâliye Kalemî tarafından hazırlanan fermânlar veya berat, nişan vs. hak tasarrufuna dâir hazırlanan belgelerden alınan bedelin adıydı. Özellikle mâli muamelelerin çeşitlilik arz etmesinden dolayı mâliye tarafının *kalem harcı* oranları muhtemelen daha yüksek rakamları buluyordu. *Harc-ı aklamı* bütün kâtipler ve onların reisleri alamıyordu. Sadece muâmelâtla alakası olan kesimler alabiliyordu.

Mevcut kaynakların tümü toplandığında 7.915.815 guruşluk bir miktar ulaşıldı. Daha önce zikredildiği gibi 1838 yılında oluşturulan birçok yeni kurum vardı. Bu târihten sonra da oluşturulmaya devam edilecekti. Yeni memurlar için yeni kaynaklar bulmak gerekiyordu. Kaynak yönünden kurumların oldukça sıkıntıda olduklarını söylemek mümkündür. Meselâ Evkaf Muhasebecisi Nazif Efendi'nin maaşı için, varîdat yeterli olmadığından bu hesaba dâhil edilememişti. Nazif Efendi hakkında nasıl bir işlem yapılacağıının kararı başvekile bırakılmıştı⁷⁸.

Çözüm için yine eskiden beri başvurulan yöntemler yinelendi. Ankara, Konya, Edirne müşirliklerinin maaşlarından ayda 25.000'er guruş, Hudavendigâr ve Konya feriklerinin maaşlarından ayda 20.000'er guruş kesinti yapılmak üzere yıllık toplam 1.380.000 guruş yeni kaynak toplanması kararlaştırıldı⁷⁹. Yine eskiden beri uygulanmakta olan ve zaman zaman kaldırılması yönünde eğilimlerin bulunduğu *boğça-bahâ* veya *hediye-bahâ* mukabili bazı eyalet müşirlerinden, voyvodalık ve nezâretlerden alınacak parayla toplam 3.880.000 guruşluk bir yeküne ulaştırıldı. Genel maaş uygulaması için toplam 11.795.815 guruşluk kaynak bulunmuş oldu. Bütün bunlara rağmen nitecede bir miktar açık ortaya çıkmıştı. Açığın Mansûre

⁷⁸ Bu kadar geniş maaş bütçesinde bir kişi için yer açamamış olmak ve çözümü başvekile havâle etmek; kaynakların sınırlılığı hakkında bir fikir vermektedir (BOA, MAD. nr. 8999, s. 9-10).

⁷⁹ Müşir ve feriklere maaş bağlanmakla birlikte askeri ve idari masraflarının tamamı merkez hazineden karşılanmıyordu. Bazı masrafları yine kendilerinin karşılaması amacıyla maaşları merkezdeki üst bürokrasinin üzerinde tutulabiliyordu.

Hazînesi'nin diğer gelirlerinden tahsîs edilmesi yoluyla karşılanması uygun görüldü.⁸⁰

Maaş için gelir kaynakları belirlendikten sonra yeni maaş tahsîsleri yapıldı. Başvekaletle dönüştürülen sadaretin maaşı 100.000 guruştı. Ayna zamanda Dahiliye Nezâreti ile birleştirildiği için maaşın 75.000 guruşluk kısmını nezâretin payı oluşturuyordu. 25.000 guruşluk kısmı başvekâletin hakkı oluyordu. Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı âlî üye ve memurlarına da yeni maaşları taksim edildi. Bunlar kurumların yeni oluşturulması hasebiyle ilk defa bağlanan maaşlardı. Bir de 1830 ve 1836 yıllarında daha evvel maaşa geçmiş olan birimler vardı. Onların eski maaşlarına önemli oranlarda zam yapıldığını görüyoruz. Meselâ Hariciye nâzırının maaşı 20.000 guruştan 75.000 guruşa çıkartılmıştı. Dahiliye Nezâreti'ne ait maaş da 25.000 guruştan 75.000 guruşa yükseltilmişti. Yine 40.000 guruşluk eski defterdâr maaşı şimdi Maliye nâzırına 75.000 guruş olarak tahsis edilmişti. Eski gelirlere ilave kaynak aranması mecburiyetini, maaş sistemine yeni eklenen kurumlarla, zikredilen zamlar ortaya çıkartmıştı.⁸¹

Ancak uygulamada bazı problemler ortaya çıktı. Bunların bir bölümü maaş sisteminin içerisinde olmayan geleneksel Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet yaklaşımının ortaya koymuş olduğu farklı uygulamalardan kaynaklanıyordu. Resmi kişiliklerin devletle ne derecede bütünleştiğini ve devlete ait görevleri kişisel olarak ne şekilde üstlenmiş olduklarını gösteren bir takım teamüller mevcuttu. Bâbıalî'de sadrazam, kethüda bey ve diğer ricâlin bazı hizmetli guruplarına ve muhtaç kimselere kendi hazînelerinden ödedikleri mutad tayinât ve aylıklar vardı. 1836 târihinde nezâretlerin kurulmaya başlamasından sonra da bu uygulamaların yeni kurumlar ve devlet adamları tarafından devam ettirildiği anlaşılıyor. Devlet ricâli maaş siste-

⁸⁰ BOA, MAD. nr. 8999, s. 9-10. II. Mahmut hazırlanan varidat ve masraf listelerinin birbirine mutâbakatından sonra maaşa uygulaması dolayısıyla memurlardan beklentilerini başvekil Rauf Paşa'ya şu ifâdelerle bildiriyordu: "...şimdi cümle vükela ve memûrinin maâşları rütbe-i kâfiyede tertîb ve tanzim olunarak artık kimseye diyecek ve emr-i taayyüşden dolayı düşünecek kalmamış olmağla ana göre hıdemât-ı saltanat-ı seniyyemize can ve başla çalışılmak iktiza ider. Hak teâlâ hazretleri cümleyi umûr-ı hayriyyeye muvâfık eyleye âmîn" (BOA, HAT. nr. 26503).

⁸¹ Yeni maaş listesinin önemli bir bölümü için bkz. Akyıldız, *Reform...*, s.106-107. Ayrıca kesin tarihi belli olmamakla birlikte muhtemelen 5-10 yıl sonrasına ait bir maaş listesi için bkz. BOA, *Masarıfat Muhasebesi Def.*, nr. 6221.

mine alındığı için artık bu türden masrafları kendileri karşılamayacaktı. Bu sebepten sözü edilen muhtacîn maaşlarının ve tayinâtın, Emtia Güm-rüğü'ne havâlesi ve o taraftan müstakil olarak verilmesi uygun görüldü. Ayrıca bütün memurlar maaş sistemine girdikleri için artık masraflarına *câize* miktarları dâhil olmayacaktı. Bâbıali ricâli maaşa bağlandığı için *câize* almaları gerekmiyordu. Ancak devlet ricâlinin pâdişâha verecekleri *câize*-nin bir şekilde hazîne tarafından ödenmesi gerekiyordu. Bütün bunların finansmanı için eski gelirler hesabından pay ayrıldı. Eski gelirler açık verdiği takdirde, eksik miktarın Mansûre Hazînesi tarafından karşılanması kararlaştırıldı.

Bir diğer problem maaşların 1254 Muharrem'inden/Mart 1838 itibaren geçerli kabul edilmesiyle kendini hissettirmişti⁸². Maaşa karşılık gösterilen gelirlerin bir kısmının tahsîl edilebilmesi sene sonunu beklemeyi gerektiriyordu. Bunlar daha çok *kalemiye*, *câize* ve *tebşiriye* olarak isimlendirilen gelirlerdi. Tahsîl târihi muharrem ayına çekilebilecek miktarların, problemin bir bölümünü halledeceği düşünöldü. Ancak sene sonunun beklenmesini gerektiren tahsîlât için; ya bu türden kaynakların iptal edilmesi ya da Mansûre Hazînesi'nin erken ödeme yaparak, ödediği miktarı masraf göstermesi uygun görüldü.

Maaş işlerinin her ay yapılması gereken muâmelâtı için müstakil kâtiplerin tayin edilmesi ihtiyâcına binâen bir maaş kâtibi ve üç adet yardımcı kâtip atanması uygun görüldü. Mukataat Zimmeti Kalemi'nde görevli Muhtar Efendi, 2500 gurus aylıkla maaş kâtibi görevine atandı. Yardımcı kâtiplere toplam 1500 gurus maaş tahsîs edildi. Tayinat bedeli ile geçinen kapıcı, perdecî gibi hademe gurubunun ve farklı kesimlerden aceze gurubunun iptal edilen tayinat bedellerinin, Bâbıali emektarları nizâmı sırasında tahsîs edilecek aylıklara dâhil edilmeleri kararı maaş sistemine eklendi⁸³.

Sadârete ait bütün gelirler artık Mansûre Hazînesi tarafından toplanacağından, görev masraflarının da buradan karşılanması gerekiyordu. Bu

⁸² Maaş düzenlemesi kararı 1254 Rebiülahır'ında/Haziran 1838'de alındı. Fakat geçmiş aylar da mükteseb hak sınıfına konularak Muharremden itibaren geçerli olması kabul edildi (BOA, MAD, nr. 8999, s. 4).

⁸³ 1838 târihli maaş bütçesi ile ilgili bilgiler için bkz. BOA, MAD, nr. 8999, s. 6-10. Problemler ve çözüm önerileri hakkında başvekaletin düşünceleri ve kararlar için bkz. BOA, HAT, nr. 26503.

cümleden olarak, maaş öncesi dönemlerde, sadâret makamında bulunanların vermiş oldukları genellikle aynî malzemelerden oluşan tayinat miktarları nakit bedellere çevrildi. Dîvân-ı Hümâyûn kalemleri ile Dâhiliye Kâtibî Kalemi kâtiplerine ve diğer hademeye Mansûre Hazînesi tarafından dağıtıldı⁸⁴. Tayinat bedelleri de nakit olarak ve her ay verileceğinden aslında küçük çaplı bir maaş özelliğine dönüşmüş oluyordu. Zikredilen guruba gelenekten gelen *mevkuf* ve *atıyye* miktarlarının Mansûre Hazînesi'nden yine Şaban ayında verilmeye⁸⁵ devam edildiği düşünülürse, tayinât bedeliyle beraber yeni maaş bağlanan kâtiplerin gelirlerine yaklaşmış oluyordular.

Maaş sisteminin başarısını gölgeleyecek bir takım gelişmeler de yaşandı. İlerleyen târihlerde en büyük problemlerden birisi yeni memuriyetlere maaş tahsîs edilecek veya mevcutlara zam yapılacak olduğunda kaynak bulabilmektir. Maliye eski usûlleri hatırlatan uygulamalara gitmekten çekinmedi. Eskiden özellikle taşra idârecilerinin gelirlerinden çeşitli yollarla yapılan aktarmalar şimdi memurların maaşlarından yapılıyordu. 1842 Şubat'ında askeriye ve kalemiye mazullerine maaş bağlanması kararlaştırıldığında, kaynak olarak, 2.500 guruştan yukarı maaş alan devlet memurlarından müşir ve feriklerin dahil olduğu üst gurup maaşlarından yapılacak 1/10 oranındaki kesinti düşünülmüştü⁸⁶.

Maaş sisteminden beklenen hayat standartlarının yükseltilmesi maddesi bu ve benzer uygulamalarla hayata geçirilememiş bir husus olmuştur. Aslında yeni maaşlar miktar olarak eski gelirlerin oldukça üzerinde rakamlardan oluşmaktaydı. Ancak 1808-1839 târihleri arasında yapılan hızlı taşışlar paranın değerini oldukça düşürmüştü⁸⁷. Maaşların yüksek tutulmasına rağmen yetersizliğini bu gelişme açıklayabilir. Üst yönetim birimlerine

⁸⁴ Tayinat bedeli alan kalemler ve kâtiplerin listesi için bkz. BOA, *MAD*, nr. 9280, s. 10-14.

⁸⁵ 1838 maaş uygulamasının dışında tutulan ve eski gelirleriyle devamına karar verilen Dîvân-ı hümâyûn kalem ve kâtipleri ile Bâbîali'nin diğer eski kalem ve kâtiplerinin aldıkları *mevkuf* ve *atıyye* listeleri için bkz. BOA, *MAD*, nr. 9280, s. 15-27; BOA, Bâb-ı Asafî, Dîvân-ı hümâyûn Kalemi (*A. DVN*), Defter, nr. 886.

⁸⁶ BOA, C.ML. 18709. Sonraki yıllarda, hangi devlet ricalinden kaç guruş kesinti yapıldığına dair bkz. BOA, *MAD*, nr. 9280, s. 127-129.

⁸⁷ Şevket Pamuk, II. Mahmut dönemi içerisinde imparatorluk târihinin en hızlı taşışlarının yapıldığını ancak yine aynı dönemde Osmanlı târihinin en hızlı enflasyonunun ortaya çıktığını belirtir (Pamuk, "İç Borçlanmanın Evrimi ..." , s. 36).

tayin edilenlerin maaşlarıyla alt guruplar arasındaki fark da kayda değer orandaydı. Yüksek ricâlin aldıkları rakamlar tatminkârdı. Bir de daha önce teşrifat gereği yapmak zorunda oldukları masrafların sorumluluğu büyük oranda hazîneye kaydırılmıştı. Bir anlamda maaşlarına yeni ilave anlamı taşıyan bir uygulamaydı. Geniş kesimi oluşturan alt gurup memurlar için sıkıntı söz konusuydu. Bir yandan devam eden reformların maliyetleri, bir taraftan diğer harcamalar devlet bütçesini sarsıyordu. Sürekli ve zaman zaman da yüksek oranlarda açık veren bir bütçeyle maaş iyileştirmesi yapmak, hatta mevcut oranları ödeyebilmek güç oluyordu⁸⁸. Bu sebepten daha sonraki tarihlerde, özellikle yüksek maaşlarda, 1838 tahsislerine oranla önemli ölçüde indirimler gözlenmektedir⁸⁹.

Genel maaş uygulamasına geçiş, bürokrasi ile alakalı diğer uygulamaları da etkiledi. Senede bir defa yapılan, atamalarla ilgili muâmelâtın da yürütüldüğü *tevcihât* uygulaması bu târihte kaldırıldı. *Tevcihatın* kaldırılmasının maaşla ilgisi, atamalar esnasında toplanan gelirin birçok üst ve alt dereceli devlet memurunun tahsîsâtını oluşturmaya idi. Maaş sistemi yürürlüğe konulduğunda *tevcihatın* uygulanmasına gerek kalmamıştı. Lütfî, *tevcihat* sisteminin, boşta kalan devlet ricâlinin bir yıl sonraki dönemde gelire kavuşabilmesi için yürürlüğe konulmuş bir uygulama olduğunu söyler⁹⁰. Böylece makam tasarruf etmeyen devlet görevlilerinin uzun süre mağdûr duruma düşmeleri engellenmiş oluyordu. Ancak yeni sistemde boşta veya görevde olsun bütün memurlara maaş tahsîs edildiğinden, artık kayırılacak kimsenin kalmaması, *tevcihat* uygulamasını anlamsız kılmıştı.

Genel maaş uygulamasına geçişin uzun vadeli sonuçları oldukça karmaşık ve bu çalışmanın sınırları dışında kalan bir konudur. Ancak genel

⁸⁸ 1841-1919 arasındaki yılların bütçelerinde sürekli açık vardır. Bazı dönemlerde bütçe açıkları ciddi oranları bulmaktadır (Tevfik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, hzr. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul 2006, I, 65-93).

⁸⁹ Devlet teşkilatındaki değişim açısından 5-10 yıl sonraya ait olduğu anlaşılan bir maaş defterinde verilen rakamlarda, maaşların indirilmiş halleri takip edilebilmektedir. Meselâ, sadaretin maaşı 100.000'den 80.000 guruşa gerilemiştir. Ahkâm-ı Adliyye reisinin maaşı 75.000'den 50.000 guruşa; Maliye nâzırının maaşı 75.000'den 40.000 guruşa gerilemiştir. Hariciye nazırının maaşı 75.000 guruşla aynı kalmıştır. Diğer farklar için karşılaştırınız BOA, *MAD*, nr. 8999, s. 8 ve BOA, *Masârifat Muhasebesi Deft.*, nr. 6221, s. 1-4.

⁹⁰ Lutfi, *Tarih*, V, 114.

bir bakış atıldığında, 1838 uygulamasından beklentilerin bir bölümünün gerçekleştirilememiş olduğu görülür. Eşit işe eşit maaş uygulamasından beklenen, gelir standartlarının sağlanması ve bunun geçim şartlarına yansıtılması tam olarak başarılamamıştır. Maaşın etkisiyle çalışma disiplini ve sürelerinde beklenen iyileşme istenilen seviyede olmamıştır. Problemlerin devam etmesi memurları yasaklanmış olan bazı eski alışkanlıkları kullanmaya itmiştir⁹¹. Bunlardan birisi yolsuzluk olarak nitelendirilen hediye ve rüşvet alımının şikâyet konusu olacak derecelere varmasıdır. Maaş sistemiyle birlikte 1838 târihinde çıkartılan ve daha sonra zaman zaman yenilenen ceza kanûnnâmelerinde maaş uygulamalarının amaçlarından birisinin de rüşvet ve diğer suistimalleri önlemek olduğu belirtilerek, memurların dikkati çekilmiştir. Aynı türden kanûnnâmelerde sürekli hediye alımına dâir yeni düzenlemeler yapılması bu geleneksel uygulamanın rüşvete dönüştürülebilme kabiliyetinden kaynaklanmaktadır⁹². Findley maaş uygulamasından kaynaklanan tüm olumsuz davranışların yolsuzluk alanına sokulamayacağını, farklı endişelerden kaynaklanan farklı davranışlara rastlandığını ifâde eder. Gelirlerde standardın yakalandığında, Osmanlı memurlarının son derece kalifiye şekilde çalışma kabiliyetine sahip olduklarını *düyyûn-ı umumî* idâresi altında çalışan memurların gösterdiğini belirtir⁹³.

Merkezî hazine kaynaklı genel maaşa geçiş, çözemediği veya kendisinin ortaya çıkarttığı problemlere rağmen, merkez bürokrasi yapısında önemli bir değişimi ifade eder. Her şeyden önce, devlet teşkilatı birimlerinde hizmet bedelinin belirlenmesine bir standart getirmiştir. Memurların statülerinin yeniden belirlenmesinde, maaş tahsisinin eşit şartlarda yapılabilmesi kaygısı da yatmaktadır. Bu amaçla bir çok birimde katipler yeni sınıflara göre istihdam edilmişler ve yeni statülerine göre maaşa bağlanmışlardır. Bu sınıflama memurların terfi hareketlerinin de daha düzenli hale gelmesine etki etmiştir. Osmanlı memurları, padişah “ihsânı” niteli-

⁹¹ Özellikle 1880 sonrası dönem hakkında oldukça detaylı değerlendirmeler için bkz. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye ...*, s. 315-389.

⁹² Osmanlı İmparatorluğunda hediyein geleneksel anlamı ve kullanımı ile özellikle 1838 maaş uygulamasından sonraki dönemlerde rüşvet tanımına uyan ve uymayan yönlerinin geniş değerlendirmesi için bkz. Yüksel Çelik, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2006, XV, 25-64; Akyıldız, *Reform...*, s. 106.

⁹³ Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye...*, s. 325.

ğindeki gelir türleri yerine, kendi çalışmalarının karşılığı olarak devlet maliyesinden hizmet bedeli almaya geçiş yapmışlardır. Maaş uygulamasından sonra kademeli olarak ceza kanunnamelerinin hazırlanması, yeni yönetmeliklerin hazırlanması, izin, ödül, ceza gibi bürokratik kavramların kanun çerçevesine oturtulması, Osmanlı bürokrasisinin en azından şekil olarak modernleşmesini sağlayan unsurlar olmuştur. Bu anlamda maaş uygulaması, memurlar açısından modern bürokrasiye geçişin belki de ilk basamağını oluşturmuştur.

Ayrıca mâlî ve bürokratik merkezîyetçilik açısından, devletin temel merkezîyetçi politikalarına önemli hizmetleri olmuştur. Merkez teşkilatının yöneticileri gelir bakımından taşra bürokratlarıyla olan ilişkilerini kesmişlerdir. Dolayısıyla eskisi gibi taşra yöneticileriyle yakınlık kurma endişeleri ortadan kalkmıştır. Taşra bürokratları açısından da önemli oranda merkezîleşme eğilimi sağlanmıştır. Onların sahip oldukları zenginlik kaynakları merkeze toplandığı için mali güçleri yavaş yavaş azalmıştır. Zamanla onlar da gelir bakımından merkeze bağımlı hale gelmişler ve merkez hazineden maaşa bağlanmışlardır.

“THE TRANSITION TO THE GENERAL SALARY SYSTEM
IN THE OTTOMAN CENTRAL BUREAUCRACY”

Abstract

The Ottoman Empire in its long-term history allocated different kinds of revenues both for top and bottom layers of central bureaucracy. By the time, paralel with the changes in revenues and central administration, allocation forms varied gradually as well. Working and subsistance styles contiuiued within the tradition of each unit, which was created by the time. But in 1838 all units were organized as a whole together and transisted to general salary sistem, which was based on the treasury. It is very surprising that a very essential changes in system happened in a traditional state, a preperation for general salary system searched in this study. And also the reasons that, imposed the state a general salary system. The article analyses practises of the state treasure in order to create resources for the salary system.

Keywords

Salary, allocate, treasure, iltizam, mukataa, bureaucracy, tax, revenue.